

Psykologers håndtering af etiske dilemmaer

Rapportens samlede antal tegn
(med mellemrum & fodnoter): 118.058
Svarende til antal normalsider: 49,19

Anders Terp Larsen
Studienummer 20104225

Vejleder: Laura Petrini

10. Semester, Psykologi
Speciale

Aalborg Universitet
29. Maj 2015

Abstract

The present study is a qualitative study that investigates how practicing psychologists handle ethical dilemmas in their profession. This is carried out through an analysis of five cases that were provided by two psychologists. The cases were descriptions made by the participants, who were instructed to describe the entire process from the occurrence of a dilemma until they reached and executed a suitable solution. They did this with two and three dilemmas respectively. The participants were asked to be thorough and honest in their descriptions, but were otherwise influenced as little as possible, to ensure that they were able to emphasize the parts of the process that they found most relevant. The descriptions were then analysed using a method of analysis called Interpretive Phenomenological Analysis (IPA). The basis for understanding and interpreting the descriptions was a hermeneutic interpretation, which was grounded in the existing theoretical framework. Three main topics emerged from the IPA, these were decision-making process, situation management and subsequent reflections. In order to understand and clarify these topics and the participants' descriptions, it was necessary to use a variety of theories. The basic aspects of the ethical principles and their relevance, is described in this paper to provide the reader with background knowledge on the present subject. In addition, several theories on decision-making are presented as well as theories describing different aspects of the process that are considered important to acknowledge and take into account, when handling ethical dilemmas. These theories include Rendtorff's (2011) descriptions of two ethical decision-making models, Shafir et al.'s (1993) theory of reason-based choice and Kitcheners (1984) theory of the intuitive and the critical-evaluative levels of moral reasoning. The analysis showed that the participants had many different ways of handling an ethical dilemma, and the specific way depended on the nature of the dilemma. It is found that the decision maker was always reliant on her own ability to critically assess the context of the dilemma, and evaluate which factors were most relevant and required consideration. Furthermore it is argued that experience is necessary to cultivate the psychologists' ability to reflect critically. It is concluded that there is no singular, predetermined way for the psychologists to handle an ethical dilemma, but that the process and the use of different techniques in solving a dilemma, depends on the nature of the specific dilemma.

Indholdsfortegnelse

INDLEDNING.....	4
TEORI.....	5
<i>Fagetikkens relevans.....</i>	<i>6</i>
<i>Etiske beslutningsprocesser.....</i>	<i>10</i>
<i>Beslutningsmodeller.....</i>	<i>14</i>
<i>Sammenføring af teori.....</i>	<i>19</i>
METODE.....	22
<i>Valg af metode.....</i>	<i>22</i>
<i>Processen.....</i>	<i>23</i>
<i>Projektets kvalitet.....</i>	<i>25</i>
<i>Selvrapportering.....</i>	<i>27</i>
<i>Fejlkilder.....</i>	<i>29</i>
<i>Etiske overvejelser.....</i>	<i>30</i>
ANALYSE.....	31
<i>Beslutningsproces.....</i>	<i>32</i>
<i>Situationshåndtering.....</i>	<i>37</i>
<i>Efter-refleksioner.....</i>	<i>40</i>
DISKUSSION.....	43
<i>Vurderinger og relevans.....</i>	<i>45</i>
<i>Teorisammenføring og resultater.....</i>	<i>47</i>
<i>Opsamling.....</i>	<i>50</i>
<i>Metodisk diskussion.....</i>	<i>51</i>
KONKLUSION.....	54
REFERENCELISTE.....	55

Bilag 1 – Indledende opgavebeskrivelser

Bilag 2 – Samtykkeerklæring

Bilag 3 – Interview med H

Bilag 4 – Data fra J

Bilag 5 – Data fra M

Bilagene kan findes på den vedlagte cd bagerst i opgaven.

Indledning

Da jeg var i praktik som psykolog sidste år, oplevede jeg et til tider afslappet forhold til de gældende regler og etiske principper som psykologer arbejder under. Derfor besluttede jeg mig for at få et godt kendskab til lovgivning og de etiske principper for psykologer. I den forbindelse stødte jeg på flere etiske beslutningsmodeller, som forskellige teoretikere havde lavet, med den hensigt at give psykologer nogle redskaber til at behandle etiske dilemmaer ud fra. Disse modeller virkede umiddelbart meget omfattende, og jeg havde en klar fornemmelse af ikke selv at ville bruge dem, når jeg i fremtiden stod og skulle håndtere et etisk dilemma. Derfor begyndte jeg at overveje hvad psykologer gør når de står overfor et etisk dilemma. Problemformuleringen i dette projekt er derfor:

Hvordan håndterer praktiserende psykologer etiske dilemmaer i deres profession?

Her er det altså etiske dilemmaer der kan opstå i forbindelse med de praktiserende psykologers arbejde der er fokus for dette projekt, hvilket betyder at der både kan være regler og etiske retningslinjer der stiller krav til psykologens håndtering, men der kan også tænkes at være personlige forhold og personlig etik der påvirker processen. Med ordet ”håndterer” menes der alt hvad en psykolog tænker og gør, når hun står overfor et etisk dilemma. Det betyder altså at det er processen fra dilemmaet opstår, til psykologen har fundet en løsning, der vil blive undersøgt i dette projekt. Praktiserende psykologer anses for at være psykologer der arbejder klinisk, og som har med specifikke mennesker og disses problemstillinger at gøre. Definitionen af et etisk dilemma er i dette projekt inspireret af denne definition: En ”*Vanskelig værdikonflikt, hvor der skal træffes et valg mellem flere alternativer for en konkret handling, hvis udfald får konsekvenser for andre mennesker*” (Birkler 2009, p. 22). Denne definition anser jeg dog ikke for at være helt dækkende, eftersom en handling også kan tænkes at have konsekvenser for den der udfører den. Derfor har jeg lavet en tilføjelse, sådan at definitionen lyder: *En vanskelig værdikonflikt, hvor der skal træffes et valg mellem flere alternativer for en konkret handling, hvis udfald får konsekvenser for andre mennesker eller en selv.*

På baggrund af min egen opfattelse af de etiske beslutningsmodeller som var inspirationen til dette projekt, og de oplevelser jeg havde i mit praktikophold, har der fra projektets begyndelse været en hypotese om, at opstillede etiske beslutningsmodeller ikke anvendes af psykologer, når de skal håndtere etiske dilemmaer. Dette rejser spørgsmål om hvad psykologer ellers gør, hvis de ikke bruger sådanne modeller. Har de bestemte måder at arbejde med dilemmaer på? Hvad lægger psykologer vægt på i håndteringen af et etisk dilemma, og lægger de altid vægt på det samme? Bruger de konkrete teknikker, og hvis de gør, er det så altid de samme teknikker, eller mange forskellige? Disse spørgsmål og ovenstående problemformulering er baggrunden for dette projekt.

Disposition

Dette projekt er disponeret sådan at den anvendte teori udfoldes og afgrænses efter indledningen. Teoriafsnittet er delt op i tre dele, der henholdsvis beskriver fagetiske forhold, beslutningsprocesser og beslutningsmodeller. Teoriafsnittet afsluttes med en sammenføring af den præsenterede teori. Herefter bliver den metodiske proces og de overvejelser der har været i forbindelse med den gennemgået i metodeafsnittet. Den efterfølgende analyse bygger på overtemaerne beslutningsproces, situationshåndtering og efter-refleksioner. Disse overtemaer analyseres og relateres til teorien, der derfor kommer til at fungere som et analyseredskab. Analysen leder op til diskussionen der er delt i to. Første del tager udgangspunkt i resultaterne fra analysen, mens der i anden del vil være en diskussion om den anvendte metode. Slutteligt bliver der i konklusionen lavet en sammenfatning af undersøgelsens resultater.

Teori

I dette afsnit vil forskellige teorier der anses for at være relevante for at belyse problemstillingen blive gennemgået. Indledningsvis vil fagetikkens relevans og de etiske principper for nordiske psykologer blive gennemgået. Dette gøres med udgangspunkt i Øvreeide (2013) og Rendtorff (2011). Derefter vil Rendtorffs (ibid.) udlægning af to etiske beslutningsmodeller blive præsenteret, for at give et indblik i

hvordan det foreslås at psykologer bør håndtere etiske dilemmaer. Dernæst vil forskellige teorier om relevante faktorer for den etiske beslutningsproces blive gennemgået. Dette gøres blandt andet ud fra Carpendales (2000) teori om moral som kontekstafhængig og Kitcheners (1984) tanker om to moralske niveauer. Det gøres for at give et indblik i hvilke faktorer der kan tænkes at påvirke den etiske beslutningsproces. Derefter vil forskellige teorier om beslutningsmodeller blive gennemgået. Her vil expected utility theory (Plous, 1993) og Simons (1997) teori om ”satisficing” blandt andet blive præsenteret, for at vise forskellige bud på hvordan mennesker kan tænkes at træffe beslutninger. Til sidst vil den præsenterede teori blive ført sammen for at vise at forskellige dele af teorien beskæftiger sig med forskellige aspekter af beslutningsprocessen, med henblik på at skabe et overblik over ligheder, forskelle og kompatibilitet mellem de præsenterede teorier.

Fagetikkens relevans

De professioner der arbejder med mennesker, for eksempel socialrådgivere eller psykologer, bliver i særlig grad konfronteret med etiske dilemmaer (Rendtorff, 2011, p. 18). Omsorgsarbejde handler om mennesker og derfor også om etik. Dette ses især hos psykologer fordi de arbejder med de mest private og intime dele af klienternes liv. Det kræver et etisk ansvar i omsorgsforholdet, hvor psykologen er nødt til at finde etiske værdier, principper og teorier der kan sætte rammen for forholdet til klienten. Etikken er central for at skabe respekt for klienten i den terapeutiske behandling (ibid., p. 18f).

Øvreeide (2013, p. 39) anser etik for at være et spørgsmål om at sætte andres interesser og behov foran sine egne. I sådan en situation kommer den person med mest kontrol og magt i en etisk position der kræver en evne til at se egne og andres behov og rettigheder. Kernen i et etisk dilemma ses tit i spørgsmålet om hvornår det er moralsk rigtigt at prioritere egne behov, andres rettigheder eller professionens forventninger (ibid., p. 40f). Ifølge Øvreeide (ibid., p. 38) betyder fagetik at moralske værdier varetages og realiseres i den professionelle praksis. Heri ligger der krav til at udvise forsigtighed og at forsøge at undgå det smertefulde og uretmæssige samt at tilstræbe det bedste og retmæssige. Fagetikkens udgangspunkt skal bygge på grundlæggende moralske værdier, og disse værdier skal klargøres og

diskuteres overfor fagets specifikke karakter. En psykologs faglige synspunkt og praksis bør dermed altid kunne reflekteres mod almene værdier (ibid.). Det er dog ikke altid klart hvad der kan anses for at være det gældende værdisæt. Værdier er foranderlige og vægtes forskelligt i forskellige situationer, hvilket ses i mødet mellem forskellige opfattelser. Værdier er dermed ikke entydige og stabile, men noget der skal tages stilling til og noget der kan udvikles gennem deltagelse i etiske debatter og udøvelse af den psykologiske praksis (ibid., p. 38f). En vigtig del af psykologens arbejde som der bør være opmærksomhed på er, at psykologen ikke kun påvirker sine klienter, men også mennesker der ikke er tilstede i terapien. Psykologen skal altså ikke kun tage hensyn til hvilke konsekvenser hendes arbejde har for en klient, men også til tredjeparter. Disse tredjeparter kan tænkes at have væsentlige interesser, som de ikke selv kan udtrykke overfor psykologen, da de jo ikke er til stede, og derfor er det psykologens job at tage hensyn til dem (ibid., p. 42).

Etiske principper

De etiske principper for nordiske psykologer (EPNP) kan anses for at være et etisk kodeks, der er baseret på de etiske teorier og værdier som ligger til grund for psykologernes sociale og faglige fællesskab (Rendtorff, 2011, p. 136). EPNP er delt op i fire hovedprincipper med uddybende forklaringer om hvert af dem. Det første princip omhandler respekt for klientens rettigheder og værdighed, hvilket betyder at psykologen skal tage hensyn til individets ret til fortrolighed og beskyttelse af personlige oplysninger. Det andet princip handler om kompetence, hvilket indebærer at psykologen er opmærksom på sine egne kompetencer og bestræber sig på at opretholde et højt fagligt niveau. Det tredje princip er princippet om ansvar, og det dækker over at psykologen skal undgå, at der opstår misbrug af den psykologfaglige viden, og at hun er opmærksom på, hvilke konsekvenser og resultater hendes arbejde medfører. Det fjerde princip omhandler integritet, og det indebærer at psykologen er upartisk, respektfuld og ærlig overfor de relevante involverede parter (ibid., pp. 137-146). I EPNP ses et etisk dilemma som en konflikt der opstår, når der er modstrid mellem de forskellige hensyn som principperne kræver. Dette kan betyde at psykologen skal overveje hvilket eller hvilke principper, der skal prioriteres højere end andre. Her er der lavet en etisk beslutningsmodel der kan bruges til at håndtere etiske dilemmaer. Modellen har syv trin (ibid., p. 147f):

- 1) De relevante temaer og problemstillinger identificeres
- 2) Der udvikles alternative fremgangsmåder
- 3) Fremgangsmåderne vurderes ud fra kortsigtede og langsigtede fordele og ulemper for alle involverede parter
- 4) Fremgangsmåden vælges på baggrund af vurdering ud fra retningslinjer, principper og værdier
- 5) Fremgangsmåden udføres, og psykologen er forpligtet til at tage ansvar for konsekvenserne
- 6) Resultaterne af fremgangsmåden evalueres
- 7) Der rettes op på eventuelle negative konsekvenser, eller beslutningsprocessen genstartes hvis dilemmaet ikke er løst

Desuden lægges der vægt på at psykologen bør søge råd og vejledning fra kolleger og rådgivere hvis hun er usikker, eftersom en dialog kan styrke den etiske bevidsthed og tydeliggøre de fagetiske udfordringer (ibid.).

Rendtorff (ibid., pp. 155-157) gennemgår forskellige andre etiske beslutningsmodeller, men giver udtryk for at disse modeller hurtigt bliver for omfattende. Derfor foreslår han en model bestående af fem trin som han mener er et afgørende redskab til at skabe sammenhæng mellem etiske teorier, etiske principper og det konkrete etiske dilemma, som skal håndteres. Desuden mener han at brugen af en etisk beslutningsmodel er nødvendigt for at kunne bedømme og evaluere konkrete etiske dilemmaer. Det første trin i Rendtorffs (ibid., p. 157f) beslutningsmodel består af en fænomenologisk og kritisk hermeneutisk analyse af dilemmaet. Det betyder at psykologen bør analysere situationen med henblik på at forstå og fortolke de etiske værdier og meningssammenhænge, der er relevante i den. Det andet trin omhandler en analyse af den konkrete situation ud fra de grundlæggende etiske teorier. Disse teorier er for eksempel pligtetik og nytteetik, og alt efter den konkrete situation kan teorierne belyse forskellige niveauer af det etiske dilemma, eller de kan være definerende for dilemmaet på grund af deres forskelligartethed (ibid., p. 158f). I det tredje trin skal psykologen analysere det konkrete dilemma ud fra fundamentale etiske principper som Rendtorff (ibid., p. 160f) selv stiller op. Disse principper er sårbarhed, integritet, værdighed og autonomi. Disse principper skal relateres til alle

involverede parter i dilemmaet, altså klienter, pårørende osv., men også til situationen som helhed. Det fjerde trin går ud på at analysere dilemmaet ud fra de EPNP. Her er formålet med analysen at sikre at principperne har indflydelse på, hvordan psykologen håndterer det etiske dilemma, sådan at principperne fungerer som retningslinjer for, at dilemmaet bliver håndteret på en etisk acceptabel måde (ibid., p. 161-163). I det femte trin træffes der en afgørelse og beslutning hvorefter der handles og til sidst evalueres hele processen. Dette gøres på baggrund af de fire første trin, og udførelsen af dette trin medfører et ansvar og et krav om en rationel begrundelse for beslutningen der skal være skabt på baggrund af de første fire trin. Evalueringen foregår til sidst for at sikre at beslutningen var velbegrundet og med henblik på at lære af hele situationen for at kunne træffe bedre etisk bevidste beslutninger i fremtiden (ibid., p. 163f). Kort sagt går Rendtorffs model altså ud på at skabe en omfattende forståelse af hele den situation der er baggrund for et konkret etisk dilemma, for derefter at se den forståelse i lyset af etiske teorier, principper og fagetiske retningslinjer (EPNP) for på den baggrund at træffe en velbegrundet og ansvarlig beslutning.

Carpendale (2000, p. 189) argumenterer for at moralske beslutninger afhænger af konteksten. En moralsk beslutning tages på den måde ved at individet forholder sig til alle involverede perspektiver i en bestemt situation, koordinerer disse perspektiver og finder en løsning, på en måde der er retfærdig overfor alle involverede parter (ibid.). Denne tilgang mener Øvreide (2013, p. 43) også er afgørende for at håndtere etiske udfordringer. Han lægger vægt på at psykologen skal skabe dialog og samarbejde med klienten, for at udforske hvor grænserne går, dog uden at reducere det ansvar der følger med psykologtitlen. Relationen mellem psykologen og klienten vil aldrig være symmetrisk, men mere eller mindre asymmetrisk fordi klienten søger den viden, som psykologen har, hvilket gør at psykologen altid vil have et større ansvar end klienten i hendes praksis (ibid., p. 46). Her er det vigtigt at psykologer er opmærksomme på at deres moralske vurderinger ikke gør dem til moralister eller talerør for almenetikken, men at de stræber mod en moralsk anvendelse af den psykologiske kundskab og kompetence (ibid., p. 58).

Etiske beslutningsprocesser

I dette afsnit gennemgås forskellige faktorer der har indflydelse på den etiske beslutningsproces. Dette gøres ved at gennemgå forskellige teorier der har fokus på forskellige aspekter af beslutningsprocessen.

Hypotetisk og konkret moral

En teoretiker der har undersøgt moral og moralsk udvikling, er Kohlberg (Berk, 2009, p. 494). Kohlberg undersøgte moralske valg ved at stille et hypotetisk dilemma op for forskellige mennesker og bede dem om at svare på hvad de ville gøre i situationen, for bagefter at bede dem om at forklare hvorfor de ville handle sådan. Efter at have analyseret svarene, kom Kohlberg frem til seks moralske stadier. Han anså disse stadier for at være universelle trin som alle bevæger sig på, og mente at hvert stadie i sig selv var en komplet enhed af moralske tanker, som en person kunne anvende i en lang række situationer (ibid., p. 495).

Kohlbergs teori lægger op til at et individs moralske begrundelser vil være konsistente overfor forskellige situationer, og altid leve op til det moralske niveau som individet befinder sig på (Carpendale, 2000, pp. 181-184). Dette stiller Carpendale (ibid., p. 184) spørgsmålstejn ved, eftersom individer ikke formår at bruge deres højeste moralske niveau overfor dilemmaer som de støder på i hverdagen, på trods af at de er konsistente i deres moralske begrundelser, når de skal tage stilling til hypotetiske moralske dilemmaer. Kohlberg forsøgte at forklare denne forskel ved at skelne mellem moralsk kompetence og moralsk ydeevne, og mente at hans undersøgelser fandt frem til individets maksimale moralske ydeevne. Kohlberg mente at et individs moralske ydeevne faldt, hvis individet blev påvirket af negativt pres fra sine omgivelser, for eksempel hvis individet befandt sig i et fængselsmiljø (ibid., p. 184f). Carpendale mener dog at den forklaring er utilstrækkelig, da den er for ekstrem og ikke kan forklare de uoverensstemmelser der ses i virkelige situationer. Et eksempel på dette er forsøget som FeldmanHall et al. (2012) har udført.

FeldmanHall et al. (ibid.) har undersøgt forholdet mellem virkelige og hypotetiske moralske valg. De giver udtryk for at de fleste undersøgelser af moral har fokuseret på hypotetisk moralsk argumentation overfor korte beskrivelser af

situationer, som kun indeholder begrænset information om situationens kontekst. Mange af de dilemmaer der stilles i sådanne undersøgelser har fokus på en specifik form for problemstilling, hvor individet skal vælge om det vil skade et menneske i en større sags tjeneste (ibid., p. 435), som for eksempel i dilemmaet om hvorvidt man vil skifte spor på en togbane sådan at toget rammer et menneske i stedet for fem. FeldmanHall et al. (ibid.) argumenterer for at sådan et hypotetisk dilemma sjældent opstår i virkeligheden, og at daglige moralske valg som regel handler om valget mellem ikke at skade andre overfor at maksimere egen vinding. Derfor undersøgte de forskellen mellem at tage stilling til et hypotetisk dilemma, og at tage stilling til samme dilemma i virkeligheden. Dilemmaet gik ud på at en person fik £20 og skulle derefter beslutte hvor mange af de penge vedkommende ville bruge på at sørge for at et andet menneske ikke blev udsat for elektrisk stød. Resultaterne var at der i den hypotetiske situation var 7% af deltagerne der mente at de ville beholde en andel af pengene, men i den virkelige situation besluttede samtlige deltagere at beholde en andel af pengene (ibid., pp. 436-438). FeldmanHall et al. (ibid., p. 440) konkluderer at deres undersøgelse viser, at der er stor forskel på menneskers hypotetiske og virkelige moralske valg, og at ens moralske overbevisning har begrænset indflydelse overfor motiverende faktorer i den konkrete situation, for eksempel økonomisk gevinst eller håndgribelige konsekvenser.

Moralske niveauer

Kitchener (1984, p. 43) anser etiske dilemmaer for at være problemer hvor der tilsyneladende ikke findes nogen tilfredsstillende løsning. Der er gode, men modsætningsfyldte etiske grunde til at handle på forskellige måder. Kitchener giver udtryk for at professionelle, eksempelvis psykologer, ikke er ordentligt forberedt på at kunne håndtere etiske dilemmaer. Hun mener ikke at de altid er i stand til at gennemskue de relevante faktorer i et etisk dilemma, og samtidig giver hun udtryk for at de etiske principper der er stillet op for professionen kan være modstridende, hvilket resulterer i, at den professionelle ikke har et solidt fundament i håndteringen af etiske dilemmaer (ibid., p. 43f). Kitchener mener ikke at psykologen, når hun står i en situation hvor der ikke er dækkende etiske retningslinjer, bør håndtere den ved hjælp af sin egen personlige vurdering og dømmekraft. Dette er ikke en acceptabel løsning, eftersom ens kolleger, samfundet eller loven kan tænkes at være uenige i ens

beslutning. Derfor mener hun at det er vigtigt at have forståelse for baggrunden for at kunne træffe etiske beslutninger (ibid., p. 44).

Kitchener (ibid.) skelner mellem to niveauer for moralsk ræsonnement. Disse er det umiddelbare intuitive niveau og det kritisk evaluerende niveau. De to niveauer er udtryk for to forskellige måder at forholde sig til etiske problemstillinger på. Det umiddelbare intuitive niveau er bygget op af ens viden og erfaring. Ens samlede viden og erfaring giver en umiddelbar, pre-refleksiv respons på mange etiske dilemmaer. Det er et belejligt og tidsbesparende niveau, og det er tit tilstrækkeligt som redskab til at løse etiske problemer, eftersom det er baseret på ens gode, samvittighedsfulde og moralske fornemmelser. Et problem med dette niveau er dog at det nemt påvirkes af situationelle faktorer, der kan overbevise en om at ens overordnede moralske overbevisning ikke gælder i et særligt tilfælde. En psykolog kan for eksempel risikere at blive overbevist om, at et seksuelt forhold til en bestemt klient er noget ganske særligt, og at det forhold derfor ikke ligger under de ellers tydelige regler på det område (ibid.). Derfor mener Kitchener (ibid., p. 45) at det er nødvendigt at gøre brug af det kritisk evaluerende niveau for at kunne retfærdiggøre sine moralske beslutninger. Det kritisk evaluerende niveau består af tre dele. I den første del skal psykologen kunne forsvare sine handlinger ud fra de regler og retningslinjer der findes for hendes profession. Hvis hun ikke kan det, skal hun gå til del to, hvor hendes handlinger skal kunne forsvares ud fra almene etiske principper, og hvis hun ikke kan det, skal hun ud fra del tre kunne forsvare sine handlinger ud fra etiske teorier, som for eksempel nytteetik.

Rogerson, Gottlieb, Handelsman, Knapp og Younggren (2011, p. 614) mener at etiske beslutninger tit kompliceres af situationens kompleksitet, manglende retningslinjer og stærke emotioner. De kritiserer moralske beslutningsmodeller for at forudsætte at beslutningstageren udelukkende tænker rationelt. I stedet mener de at irrationelle tanker bør ses som en del af den moralske beslutningsproces, og ikke som urenheder i den. De mener at man bør anerkende de intuitive elementer i beslutningsprocessen, for at undgå at ens etiske ræsonnement er sårbart overfor subjektivitet og bias (ibid., p. 615). De giver udtryk for at etiske beslutningsprocesser kan optimeres, ved at man identificerer og udfordrer de intuitive og automatiske tanker og følelser, der opstår i forbindelse med at skulle tage en beslutning (ibid., p. 618).

En vigtig faktor i et individs etiske beslutningsproces må antages at være menneskets egen personlige etik. Øvreeide (2013, p. 59) mener at personlig etik kan forstås som det etiske beredskab et hvilket som helst menneske har at handle ud fra. Den personlige etik kan være bestemt af mange faktorer som for eksempel temperament, socialisering og egne erfaringer med værdiladede spørgsmål. Den kan indeholde en kognitiv og en emotionel holdning eller forståelse af hvad der er ”rigtigt”, og den har derfor indflydelse på alle moralske handlinger, både private og professionelle. Det betyder også at forskellige etiske principper og værdier vil veje forskelligt fra person til person. Den personlige etik kan ses som en ressource i fagetisk sammenhæng fordi det er nødvendigt at være sensitiv overfor værdispørgsmål for at kunne opfange etiske dilemmaer. Samtidig kan den personlige etik også ses som en fejlkilde, fordi individet har en fornemmelse af om en handling var rigtig eller forkert, uden at den fornemmelse nødvendigvis stemmer overens med det almenetiske eller fagetiske perspektiv (ibid.).

Knapp, Gottlieb, Handelsman og VandeCreek (2013) har tænkt sig frem til flere strategier som de mener psykologer kan bruge overfor etiske dilemmaer. To af disse er den assimilerende strategi og den separationelle strategi. Den ekstreme udgave af den assimilerende strategi kan formuleres som for meget hensyn til professionens regler og for lidt hensyn til sin personlige moral. Denne strategi kan lede til en forringelse af den terapeutiske alliance. Den assimilerende strategi kan medføre et stift forhold til regler, og resultere i at man sætter en lavere standard for sit professionelle virke (ibid., pp. 372-374). Den ekstreme udgave af den separationelle strategi kan formuleres som for meget hensyn til sin personlige moral og for lidt hensyn til professionelle regler. En psykolog der gør brug af den separationelle strategi anser muligvis sig selv for at handle efter høje etiske standarder, men gør ikke brug af den samlede viden som professionelle retningslinjer er udtryk for (ibid., p. 375). Disse to strategier er altså ikke hensigtsmæssige at anvende som praktiserende psykolog, og derfor foreslår Knapp et al. (ibid., p. 372) en mellemliggende strategi, som de kalder den integrerende strategi. Her skal psykologen finde balancen mellem sin egen personlige etik og de retningslinjer der findes for hendes profession.

Beslutningsmodeller

Her gennemgås forskellige teorier om beslutningstagning, for at skabe et overblik over teorien indenfor dette område. Dette gøres for i analysen at kunne undersøge hvordan informanterne træffer beslutninger. De teorier der bliver præsenteret er expected utility theory, satisficing, hypotetisk tænkning og reason-based choice theory.

Expected utility theory

Expected utility theory (forventet nytte teori) ”EUT” er en teori om hvordan mennesker træffer beslutninger (Plous, 1993, p. 80). Teorien består af seks antagelser eller grundsætninger om rationel beslutningstagning. Formålet med disse antagelser er ikke at kunne beskrive hvordan folk reelt opfører sig, men at beskrive hvordan folk ville opføre sig hvis de altid fulgte kravene for rationel beslutningstagning (ibid., p. 80f). Teorien giver på den måde mulighed for at sammenligne matematiske forudsigelser om forventet nytte med en beslutningstagers faktiske beslutning. De seks grundsætninger for EUT er:

- 1) At man kan sammenligne to alternativer, og foretrækker et eller ingen af dem.
- 2) At man aldrig bruger strategier der domineres af andre strategier. At bruge en strategi anses for at være tilsvarende med det at tage en beslutning. En strategi er dominant hvis den er bedre end en anden strategi på mindst et område, og lige så god eller bedre på alle andre områder. ”Bedre” forstås her som en strategi der leder til større nytte.
- 3) Et valg mellem to alternativer skal besluttet på baggrund af disses forskelligheder. Eventuelle ligheder bør ophæve hinanden.
- 4) Hvis en rationel beslutningstager foretrækker udfald A fremfor udfald B, og udfald B fremfor udfald C, bør vedkommende foretrække udfald A fremfor udfald C.
- 5) En rationel beslutningstager bør altid foretrække at satse på en mulighed med det bedste og det værste udfald, end en mulighed med et mellemliggende udfald hvis oddsene for det bedste udfald er høje nok.

- 6) En rationel beslutningstager bør ikke blive påvirket af måden alternativer præsenteres på (ibid., p. 81f).

Denne teori har været ledende indenfor teorier om beslutningstagning, men der har været forskellige problemer og paradokser der underminerer ovenstående grundsætninger, hvilket har skabt grobund for udviklingen af alternative teorier (ibid., p. 83). Derudover antages det i EUT at beslutningstageren altid har adgang til al relevant information om sandsynligheder og konsekvenser ved forskellige handlemuligheder. Det antages også at beslutningstageren forstår denne information, at hun er i stand til at regne sig frem til fordele og ulemper ved de forskellige handlemuligheder, og at hun kan sammenligne disse og finde frem til den handlemulighed der skaber mest forventet nytte (ibid., p. 94f). EUT kan altså fungere som en normativ model eftersom den viser hvordan en rationel beslutningstager ville handle hvis ovenstående antagelser imødekommes. De antagelser imødekommes sjældent, hvilket betyder at modellen ikke kan bruges til at vise hvordan mennesker rent faktisk træffer beslutninger (ibid.).

Et alternativ til EUT er Herbert Simons (1956) ”satisficing” teori der vil blive præsenteret som det næste.

Satisficing

Simon (1956, p. 129) foreslår at mennesker sjældent finder den optimale løsning eller det optimale udbytte når de træffer valg. I stedet bruger han begrebet ”satisficing” der betyder at finde en løsning der kan anses for at være tilfredsstillende eller god nok. Det vil sige at man træffer et valg der tilfredsstiller det, eller de, vigtigste behov, selvom det valg måske ikke er ideelt eller optimalt (Plous, 1993, p. 95). For eksempel vil en person der leder efter en lejlighed ikke systematisk undersøge hele markedet for at finde den lejlighed der har den højeste sammenlagte nytteværdi, men i stedet lede efter en lejlighed der tilfredsstiller bestemte behov, eksempelvis beliggenhed, pris eller noget helt tredje (ibid.). Simon (1997, p. 295) giver udtryk for at de fleste beslutningsteoriens udgangspunkt er, at rationalitet går ud på at optimere udbyttet af ens beslutning. Dette kan tit ikke lade sig gøre eftersom de fleste virkelige situationer er for komplekse til at det kan svare sig at regne sig frem til den bedste løsning. Derfor er det nemmere at finde en løsning der tilfredsstiller en

række krav, end den optimale løsning. Her foreslår Simon (ibid., p. 296) at kriteriet for, hvad der kan defineres som en tilfredsstillende løsning, afhænger af hvor nemt det er at finde alternative løsninger, der tilfredsstiller de samme krav. Hvis det er nemt at finde alternativer, øges kravene for hvad der er tilfredsstillende, men hvis det er svært, sænkes de. En fordel ved at bruge satisficing som beslutningsmodel, i stedet for en optimerende model, er at mennesker har svært ved at afveje dimensioner som synes usammenlignelige. Især i situationer hvor et positivt udbytte på en dimension vil skabe et negativt udbytte på en anden. For eksempel en situation hvor en persons fremgang skaber en andens modgang. I sådanne situationer forudsiger teorien om satisficing at beslutningstageren vil fortsætte med at lede efter mulige løsninger, indtil der kan findes en løsning, der er mindst en smule tilfredsstillende på alle dimensioner. I eksemplet kræver det dermed en løsning der gør, at alle involverede personer får et udbytte af beslutningen, der som minimum er godt nok (ibid., p. 297).

Hypotetisk tænkning

Evans, Over og Handley (2003, p. 3) lægger vægt på menneskers evne til at overveje hypotetiske muligheder og konsekvenser ved en beslutning der skal træffes. De giver udtryk for at beslutningstagning ikke involverer systematiske forsøg på at optimere ens valg eftersom mennesker tit fokuserer på den umiddelbart mest plausible, attraktive eller relevante løsning (ibid., p. 7). De skelner mellem implicit og eksplicit tænkning. Implicit tænkning dækker over automatiske input til den menneskelige kognition. Her ses en konkret situation i lyset af egen overbevisning og erfaring, og den implicite tænkning anses for generelt at være adaptiv i håndteringen af hverdagsituationer (ibid., p. 3f). Det eksplicite system er unikt menneskeligt og hører sammen med sprog og reflektiv bevidsthed. Det giver grundlaget for at kunne ræsonnere, og er afhængig af arbejdshukommelsen, og derfor også begrænset af arbejdshukommelsens kapacitet (ibid.). Evans et al. (ibid.) har undret sig over hvordan det eksplicite system fungerer og hvilke opgaver det varetager, og de er kommet frem til, at den overordnede faktor i eksplicit tænkning er fremstillingen og udforskningen af hypotetiske muligheder. De beskriver tre principper for hypotetisk tænkning. Disse er princippet om singularitet, princippet om relevans og princippet om satisficing, altså tilfredsstillelse (ibid., p. 4). Princippet om singularitet handler om at mennesker overvejer én hypotetisk mulighed ad gangen. Mennesker opstiller

indledningsvis én hypotese om hvordan en situation hænger sammen. Hypotesen stemmer overens med den information der er til rådighed, og den ændres kun hvis der tilvejebringes ny information der strider mod hypotesen. I det tilfælde afvises hypotesen og der dannes en ny hypotese der stemmer overens med den information som stadig er tilgængelig i hukommelsen (ibid., p. 5). Princippet om relevans er bygget op omkring det implicite system, fordi den menneskelige hjerne hurtigt og automatisk finder den relevante information frem til det aktuelle problem. Dette gøres ud fra den opgave som individet står overfor og det mål som individet har vedtaget. Det fører til udformningen af den mest relevante model eller hypotese, men det er ikke lykkedes at forklare hvordan det foregår endnu. Hele processen er udtryk for pragmatisk relevans, altså den relevans som individet kan se på baggrund af sin tidligere erfaring og sit mål, men det kan ikke sidestilles med logisk relevans, og ved udelukkende at forholde sig til den pragmatiske relevans, kan der opstå fejl og bias i individets ræsonnement (ibid., p. 7). Det tredje princip, princippet om satisficing, dækker over den opfattelse at det er umuligt for menneskets begrænsede evne til informationsbearbejdning at finde den optimale løsning i en verden af ubegrænset kompleksitet. I stedet bruges heuristiske metoder, som for eksempel tommelfingerregler, til at finde en løsning der er tilfredsstillende eller god nok, men ikke nødvendigvis optimal (ibid., p. 8). Princippet om satisficing bliver på den måde en evaluering af den hypotese eller model der bearbejdes, for at vurdere om den kan bruges til at opnå det opsatte mål. Dermed foreslår Evans et al (ibid., p. 9) at det implicite system leverer relevante hypoteser, der, et ad gangen, kan evalueres af det eksplicite system, og blive valgt hvis det vurderes tilfredsstillende eller tilstrækkeligt.

Reason-based choice

Shafir, Simonsen og Tversky (1993) har udviklet en teori om begrundelsesbaserede valg. De giver udtryk for at værdibaserede modeller som expected utility theory har den fordel at de er stringente og nemme at lave undersøgelser ud fra. Til gengæld er det svært at anvende dem til at forstå komplekse, virkelige beslutninger, og de har ikke mulighed for at tage højde for vigtige overvejelser som folk gør sig når de skal tage et valg. Til gengæld er begrundelsesbaserede forklaringer på valg kvalitative og som regel uklare. Alt kan dybest set anses for at være en begrundelse for et valg,

hvilket gør at alle beslutninger kan rationaliseres (ibid., p. 13). Teorien om begrundelsesbaserede valg går ud på at identificere forskellige grunde og argumenter som angiveligt har indflydelse på en beslutning, og et valg forklares her som en balancering af de grunde der findes for og imod forskellige valgmuligheder (ibid., p. 12). Shafir et al. (ibid., p. 13) gør dog opmærksom på at det ikke er sikkert at de grunde et individ har til at træffe et valg, er de grunde som individet selv giver udtryk for at have. Mennesker er tit ikke klar over hvilke grunde de egentlig har til at træffe et bestemt valg, og derfor kan de heller ikke give udtryk for dem, men kommer med uægte forklaringer, hvis man beder dem gøre rede for deres begrundelser (ibid.). Shafir et al. (ibid.) giver dog udtryk for at selvrapportering kan give værdifuld information, men at der kan findes begrundelser for individets valg, som individet ikke selv er bevidst om.

Shafir et al. (ibid.) argumenterer for at en begrundelsesbaseret opfattelse af valg er fordelagtig, fordi den ligger op af den måde, mennesker normalt taler om valg på. Når mennesker skal træffe et valg, finder de grunde for og imod hver valgmulighed – de udregner ikke hver muligheds samlede værdi. Samtidig giver det en bedre forståelse for den konflikt der opstår i forbindelse med at skulle tage et valg. I denne teori opstår der konflikt når beslutningstageren har gode grunde for og imod hver valgmulighed eller når der er modstridende grunde for forskellige muligheder (ibid.). I modsætning til numeriske værdier, der er nemme at sammenligne, kan modstridende grunde være svære at afstemme. Desuden kan teorien imødekomme at individets præferencer kan ændres, alt efter hvordan valgmuligheder beskrives, eftersom forskellige beskrivelsesmåder fremhæver forskellige aspekter ved valgmulighederne, og derfor giver forskellige grunde, der leder individets beslutning (ibid.). Ifølge denne teori træffer individer ikke en tilfældig beslutning når de står overfor flere valgmuligheder med forskellig, men ligeværdig værdi. Derimod vælger individet den mulighed der er overlegen på den dimension, som individet anser for at være vigtigst (ibid., p. 14f). Et andet aspekt af teorien om begrundelsesbaserede valg er at et individ, der skal træffe et valg, tit kan vælge enten mellem de muligheder der allerede er til rådighed, eller at søge efter andre valgmuligheder. I sådan en situation vil individet ifølge teorien vælge en tilgængelig mulighed, hvis der er en overbevisende grund til at vælge den, men søge

efter alternative muligheder, hvis der ikke er en overbevisende grund til at vælge en af de allerede tilgængelige muligheder (ibid., p. 18).

Shafir et al. (ibid., p. 33) giver udtryk for at en række argumenter har indflydelse på beslutningstagning. Mennesker leder tit efter overbevisende rationaler for de beslutninger de tager, både for at kunne begrunde deres valg overfor andre, men også for dem selv, for at være overbevist om at valget var det rigtige. Teorien giver også plads til at valg nogen gange træffes på baggrund af moralske principper, der kan bruges til at tilsidesætte værdibaserede cost-benefit udregninger (ibid., p. 33f).

Sammenføring af teori

I denne del af teoriafsnittet vil de præsenterede teorier blive ført sammen for at skabe en overordnet forståelse af hvilke faktorer der har indflydelse på beslutningsprocessen, og hvordan en beslutningsproces foregår i mødet med et etisk dilemma.

De to etiske beslutningsmodeller, der er præsenteret i starten af dette teoriafsnit, må anses for at være etikeres og teoretikeres forslag til hvordan praktiserende psykologer bør håndtere de etiske dilemmaer de møder i deres professionelle virke. Den indledende hypotese i dette projekt er at disse modeller ikke er praktisk anvendelige, eller i hvert fald ikke bliver brugt af psykologer der står overfor et etisk dilemma. Resten af den beskrevne teori vil nu blive ført sammen i en model for at skabe et samlet overblik over, hvordan håndteringen af et etisk dilemma ser ud på baggrund af den præsenterede teori. Se model 1 for et visuelt overblik.

Overordnet set anses moral i dette projekt for at være kontekstafhængig. Derfor begynder et etisk dilemma med en situation hvori der er opstået en værdikonflikt. Her kan psykologen forholde sig til det etiske dilemma på forskellige måder. Psykologen kan se på dilemmaet ud fra sin egen personlige etik og hun kan se på det i lyset af de regler og etiske retningslinjer der er opstillet for hendes fag. Derudover kan hun forholde sig til dilemmaet ud fra det umiddelbare intuitive niveau som Kitchener (1984) har beskrevet. Dette niveau kan anses for at have mange af de samme kvaliteter som implicit tænkning der er beskrevet af Evans et al. (2003). De er begge udtryk for individets automatiske reaktion på situationen, baseret på eksisterende viden og erfaringer. Her kan der også, som Rogerson et al. (2011) beskriver, opstå irrationelle tanker fra psykologens side, som psykologen bør være

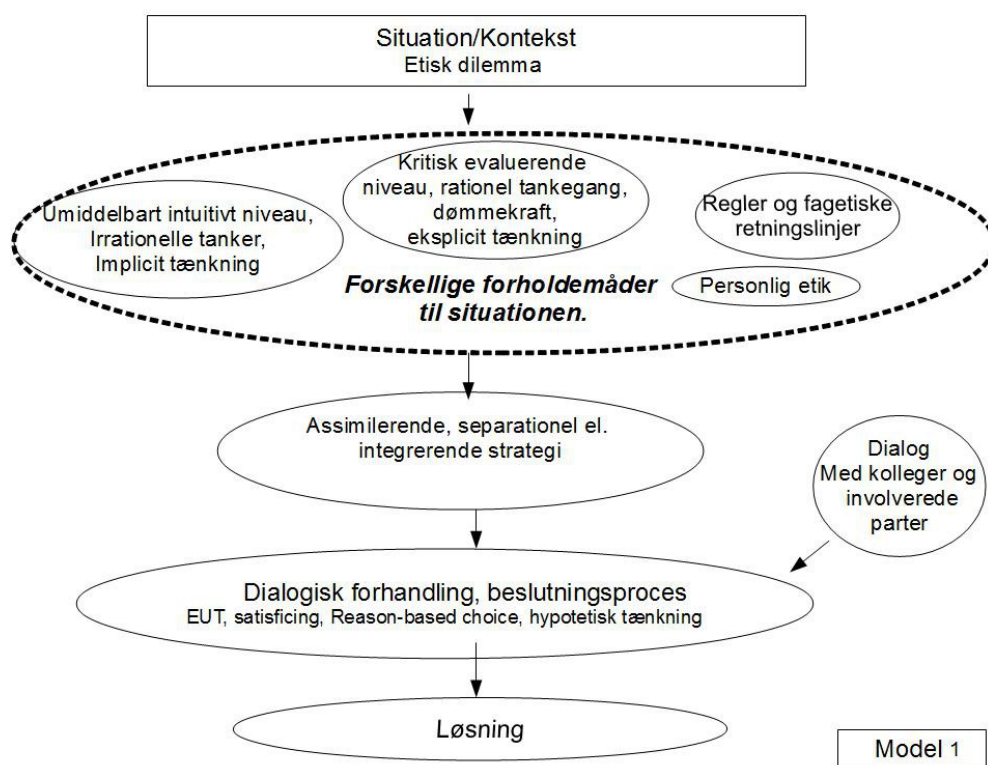
opmærksom på og forholde sig til. Endnu en forholdemåde kan tænkes at være Kitcheners (1984) kritisk evaluerende niveau, der også kan sidestilles med Evans et al. (2003) tanker om eksplicit tænkning. Overordnet set har begge begreber ræsonnement til fælles, og de kræver kognitive ressourcer for at kunne anvendes.

Alle disse forholdemåder er vigtige for psykologen, eftersom de hver især er udtryk for en måde at se dilemmaet på, og det kan tænkes at være vigtigt for psykologen, at hun gør sig klart, hvordan de forskellige forholdemåder påvirker hendes syn på situationen. Samtidig er de ikke fuldstændig distinkte enheder, eftersom de kan påvirke hinanden indbyrdes. De faglige regler og retningslinjer kan for eksempel tænkes at være en del af den erfaring og viden der danner baggrund for det umiddelbare intuitive niveau.

Teorien om assimilerende, separationelle eller integrerende strategier (Knapp et al. (2013) vil i dette projekt blive udvidet. Den assimilerende strategi bliver beskrevet som en generel prioritering af regler uanset den konkrete situation, mens den separationelle strategi beskrives som en generel prioritering af ens egen etik, og altså en separation fra de faglige regler og retningslinjer. I dette projekt bliver begreberne assimilation og separation fjernet fra deres sammenhæng med de professionelle regler og retningslinjer, sådan at de bliver brugt som udtryk for hvordan psykologen prioriterer mellem forskellige måder at forholde sig til etiske dilemmaer på. Her kan assimilation altså anses for at være udtryk for en selektiv prioritering af en måde at forholde sig til et etisk dilemma på, der gør at andre forholdemåder derfor nedprioriteres. Psykologen kan for eksempel tænkes at være assimilerende overfor sit eget kritisk evaluerende niveau, og altid prioritere den måde at forholde sig til et etisk dilemma på, hvilket samtidig kan bevirke, at hun altid anvender en separationel strategi overfor det umiddelbare intuitive niveau, og dermed kan risikere ikke at få taget nok hensyn til de relevante aspekter ved dette niveau. Den integrerende strategi vil dermed være udtryk for at psykologen er opmærksom på samtlige forholdemåder, for at få det bedst mulige indblik i hvordan hun kan anskue dilemmaet.

Derefter kommer den egentlige beslutningsproces, der kan være udtryk for en dialogisk forhandling som Carpendale (2000) er fortalende for, hvor alle relevante faktorer bliver behandlet med henblik på at finde den bedst mulige løsning. Her vil psykologen muligvis gøre brug af en beslutningsmodel, men hvilken kan tænkes at

afhænge af personen og af situationen. En værdibaseret beslutningsmodel som EUT kan bruges af psykologen for at finde frem til den løsning der skaber mest nytte, men den model kan være påvirket af, hvilken måde psykologen forholder sig til dilemmaet på, hvis hun for eksempel udelukkende forholder sig til de faglige regler og retningslinjer. Det samme gælder for teorien om at mennesker satisficer, hvor et valg kan anses for at være afhængigt af de faktorer, der anses for at være relevante i dilemmaet, eftersom et godt nok valg er udtryk for et minimum af hensyn til alle relevante faktorer. Hvis psykologen bruger Reason-based choice, kan det tænkes at være udtryk for en direkte prioritering af en enkelt faktor der anses for at være mest relevant, hvilket igen kan være et resultat af den måde psykologen forholder sig til dilemmaet på. I den dialogiske forhandling kan psykologen desuden vælge at diskutere situationen med involverede parter for at udforske vigtige aspekter af dilemmaet og forhandle sig frem til en løsning. Samtidig kan hun vælge at diskutere dilemmaet med sine kolleger for at få nye input, hvilket også kan åbne op for at hun får nye måder at forholde sig til dilemmaet på. Alt dette ender ud i en løsning eller beslutning som psykologen i sidste ende står til ansvar for.

Metode

I denne opgave belyses det hvordan psykologer håndterer etiske dilemmaer i deres professionelle virke. Dette gøres ud fra en fænomenologisk og hermeneutisk analyse af skriftlig selvrapporing i form af dagbogsbeskrivelser fra to psykologer. I dette afsnit vil de metodiske overvejelser der har været i løbet af projektet blive beskrevet, både i forhold til indsamlingen af data og den valgte analysemetode. Samtidig vil det blive belyst hvordan projektet er forløbet og har udviklet sig. Dette gøres for at sikre at der er gennemsigtighed i projektets udførelse, eftersom et vigtigt kvalitetskriterium for kvalitativ forskning er transparens (Tanggaard og Brinkmann, 2010, p. 491). Grunden til dette er at læseren skal kunne vurdere fornuften ved fremgangsmåderne og resultaterne og dermed også selv tage kritisk stilling til dem (ibid.).

Valg af metode

Formålet med dette projekt har ikke været at finde frem til generelle udsagn om psykologers håndtering af etiske dilemmaer, men at undersøge den proces som psykologer giver udtryk for finder sted, når de står overfor et etisk dilemma. Derfor blev det besluttet at lave en kvalitativ undersøgelse. I et tidligere projekt (Bach og Larsen, unpub.) gav en informant i et interview udtryk for at det var svært at komme i tanke om etiske dilemmaer og den proces der foregår i den forbindelse. Dette førte til en overvejelse om hvilken metode der var egnet til at få indblik i processen i håndteringen af etiske dilemmaer. Der var tvivl om hvorvidt et interview ville være optimalt, hvis informanten ikke var i stand til at huske vigtige overvejelser i beslutningsprocessen. Derfor blev der udført et interview (Se bilag 3) som et pilotforsøg. I interviewet blev det tydeligt at informanten havde svært ved at beskrive de overvejelser, der fandt sted før beslutningen i specifikke dilemmaer, på trods af at hun var blevet bedt om at lægge mærke til dette, når hun stødte på et dilemma i ugen op til interviewet. I stedet beskrev hun overordnede overvejelser som hun mente, at hun gjorde sig, når hun stod overfor et etisk dilemma, og hvad hun mente var vigtigt at have med i etiske beslutningsprocesser. Derfor blev det besluttet at de kommende informanter skulle føre en slags dagbog, hvori de beskrev, hvordan de håndterede de dilemmaer, de stødte på i løbet af deres arbejdsuge. Opgavebeskrivelsen kom således til at lyde sådan her:

”... jeg [vil] bede dig om at føre en journal over den næste uges tid. I journalen skriver du hvordan du bearbejder og håndterer hvert af de etiske dilemmaer du støder på i dit virke som psykolog. Hver gang du støder på et etisk dilemma, vil jeg altså bede dig om at skrive hele processen ned, fra dilemmaet opstår, til du har håndteret det.” (uddrag fra bilag 1).

Tanken bag dette var at informanterne ville være opmærksomme på hvad de tænkte og gjorde i sådanne situationer, og derfor bedre ville kunne gengive dette på skrift hurtigst muligt efter håndteringen af dilemmaet, sådan at mindst mulig information gik tabt.

Processen

Det eneste selektionskriterium der var for at kunne deltage i dette projekt, var at informanten var en praktiserende psykolog, sådan at denne kunne beskrive processen i håndteringen af de etiske dilemmaer som opstod i forbindelse med det faglige arbejde. Køn og alder var ikke relevant for udvælgelsen eftersom interesseområdet for dette projekt dækker over alle praktiserende psykologer.

Efter at have udført interviewet og besluttet at indsamle dagbogsbeskrivelser, fandt jeg to psykologer der var villige til at deltage i projektet. Det var begge bekendte fra min omgangskreds, men da det viste sig at være besværligt at få deltagere til projektet, valgte jeg at inkludere bekendte psykologer for at være sikker på at kunne få empiri. Den første af informanterne bliver i dette projekt omtalt som Julie, eller bare J. Hun er 30 år, har været uddannet psykolog i to år, og arbejder på en psykiatrisk børneafdeling. J blev bedt om at beskrive hvordan hun håndterede de dilemmaer hun stødte på i løbet af den efterfølgende arbejdsuge. Hendes beskrivelser gav et godt indblik i tankeprocessen, men opgaven havde tilsyneladende virket uoverskuelig for hende, eftersom hun ikke fik beskrevet dilemmaer fra de sidste par dage i hendes arbejdsuge. Dette gav hun selv udtryk for ærgrelse over. Derfor blev det besluttet at ændre opgavebeskrivelsen (se bilag 1) sådan at den anden informant fortsat skulle komme med sine egne beskrivelser, men kun beskrive tre dilemmaer fra sin arbejdsuge. Dette blev gjort for at gøre opgaven mere overskuelig og give en klar afslutning på opgaven som informanten kunne forholde sig til. Den anden informant bliver i dette projekt kaldt Maria, eller M, og

hun har været uddannet psykolog i fem år, og autoriseret i to år. Hun arbejder som selvstændig psykolog og har primært individuel terapi. Den nye opgavebeskrivelse (se bilag 1) blev sendt til M, der udførte opgaven og beskrev tre etiske dilemmaer.

Analysemetode

I dette projekt består den indsamlede data af casebeskrivelser der er opnået gennem indsamling af to psykologers egne skriftlige beskrivelser. Forståelsen af disse beskrivelser vil blive opnået med udgangspunkt i den fænomenologiske filosofi og gennem hermeneutisk tolkning. Den fænomenologiske filosofi er ikke en decideret forskningsmetode, men anses for at være et perspektiv der har ledt til udformningen af flere forskningsmetoder (Jacobsen, Tanggaard & Brinkmann, 2010, p. 186). Fænomenologi som kvalitativ forskningsmetode bruges til at forstå informanternes egne perspektiver og den verden de oplever, ud fra en antagelse om at den virkelighed der er vigtig, er den som individet oplever (ibid., p. 195). Analysemetoden i dette projekt tager udgangspunkt i analysemetoden *Interpretive Phenomenological Analysis* (IPA) som Langdridge (2007, p. 110f) beskriver. IPA er en analysemetode der foregår i fire trin. I det første trin gennemlæses det materiale der skal analyseres flere gange, mens meningen af teksten skrives ned i den venstre margen. På det andet trin findes temaer der kan dække over en bredere mening af en del af teksten. Disse temaer er dog ikke faste, men kan ændres på det tredje trin. På det tredje trin laves der en liste med de fundne temaer, hvorefter der identificeres overlap og fælles egenskaber mellem dem. Nogle temaer vil kunne føres sammen i meningsgrupper, mens andre vil kræve en opsplitning og restrukturering for at kunne bruges. På det fjerde trin skabes der en liste over de fundne temaer og de kædes sammen med relevante citater i materialet (ibid.). I dette projekt er denne fremgangsmåde blevet brugt på hvert af de dilemmaer informanterne har beskrevet, hvorefter de fundne temaer er blevet ført sammen og har dannet baggrunden for de tre overtemaer der udforskes i analysen. Den dybere forståelse af informanternes udsagn forsøges opnået gennem en hermeneutisk tolkning.

Hermeneutik anses i dag for at være den videnskab som arbejder med fortolkning af tekster (Gulddal & Møller, 1999, p. 11). Hermeneutisk aktivitet foregår som en dialog mellem flere parter, hvor dialogpartneren kan være alt fra et andet menneske til en tekst eller et kunstværk. Erkendelse opnås ifølge den moderne

hermeneutik i en dialog, og ikke i den enkeltes egne overvejelser (ibid., p. 12). Et af de grundlæggende elementer i hermeneutikken er den hermeneutiske cirkel. Den består af to gensidige principper, nemlig at en teksts enkelte dele kan forstås ud fra den helhed de er en del af, og samtidig kan helheden forstås ud fra de enkelte dele. Den mening der kan udledes af en tekst er dermed et produkt af den sammenhæng som de enkelte elementer danner. Dette gør den hermeneutiske cirkel til et grundlæggende vilkår for menneskets forståelse og derfor også et nødvendigt vilkår i omgangen med omverdenen (ibid., pp. 18-20).

Ricœur (1999, p. 257f) skelner mellem at forklare og fortolke. Forklaring er at afdække de strukturer og afhængighedsrelationer som teksten udgør. Fortolkning er derimod at følge den tankeretning som teksten åbner for, for at bevæge sig mod tekstens oprindelse. Ricœur (ibid., p. 260) anser dermed fortolkerens fortolkning for at være en gentagelse, der aktiverer det som teksten siger. Han anser den strukturelle analyse (som i dette projekt er den fænomenologiske tilgang) for at være en nødvendig etape mellem en naiv og overfladisk fortolkning og en kritisk dybdefortolkning. Her placerer Ricœur (ibid., p. 257) begreberne forklaring og fortolkning på en hermeneutisk bue, hvor en integrering af disse begreber giver mulighed for en forståelse af tekstens mening. Indenfor den hermeneutiske metode lægger Christensen (2011, p. 152) vægt på at der ikke findes én korrekt fortolkning, men at en fortolkning må anses for at have videnskabelig værdi, hvis den leder til udvikling og forståelse.

Den anvendte analysemetode i dette projekt er altså en fænomenologisk IPA inspireret udforskning af de indsamlede data, der efterfølgende fortolkes i en hermeneutisk tilgang, hvor både tekst og teori kan ses som dele af en helhed, ud fra den hermeneutiske cirkel.

Projektets kvalitet

En vigtig del af kvalitetsdiskussionen omkring kvalitative metoder er, at kvalitetskriterier fra kvantitativ forskning trækkes ned over kvalitative studier (ibid., p. 490). De kvantitative krav om reliabilitet, validitet og generaliserbarhed bør ikke påføres kvalitativ forskning. I stedet bør begrebet reliabilitet udskiftes med begrebet transparens, validitet bør udskiftes med gyldighed og generalisering bør erstattes af genkendelighed (ibid.). Demuth (2013, p. 36) beskriver transparens som en

klargørelse af hvordan forskeren kommer til sine konklusioner og en klar beskrivelse af hvordan projektets data er blevet indsamlet, hvilke retningslinjer der er sat for transskriptionen, hvilke individuelle trin der er taget i analysen og dokumentation af de ændringer der er lavet i forskningsdesignet. Alt dette er blevet beskrevet i et tidligere afsnit. Desuden kan rå data, samtykkeerklæringen og den opgavebeskrivelse som informanterne modtog findes i de vedlagte bilag.

Validitet i kvalitative studier omhandler, som tidligere beskrevet, gyldigheden af undersøgelsen, altså om jeg undersøger det som jeg vil undersøge. Dette omhandler forståelsen af betydningen af informanternes udsagn, og om fortolkningerne af disse udsagn er baseret på en holdbar logik (Kvale og Brinkmann, 2009, p. 275).

Et problem med kvalitative undersøgelser er at de ikke følger standardiserede procedurer, hvilket gør det svært at finde almene kriterier der kan sikre stringens og kvalitet i forskningen (Demuth, 2013, p. 35). Demuth (ibid.) forsøger dog at opstille nogle basale principper for udførelsen af kvalitative studier. Et af disse principper omhandler åbenhed, der går ud på at informanterne skal have mulighed for at udlægge deres subjektive synspunkter. Derudover er det vigtigt at undgå forudgående hypoteser og fastlagte svar, eftersom de kan fastlåse forskeren i sit eget perspektiv. Den teoretiske viden der anvendes i et studie bør bruges som redskab til at gøre forskeren mere sensitiv overfor nuancerne i de indsamlede data (ibid.). Der er blevet taget hensyn til alle aspekterne af åbenhedsprincippet i denne opgave, med undtagelse af at der ikke må findes forudbestemte hypoteser. Der har været en enkelt hypotese om hvad de indsamlede data ikke ville vise, men dette har også medført opmærksomhed på om der kunne forefindes modstridende data, der kunne modbevise de indledende hypoteser. Et andet princip for kvalitativ forskning er princippet om fremmedhed, der handler om at forskeren ikke bør lave forhastede fortolkninger af informanternes udsagn. En informants udsagn skal udforskes og opdages for at skabe den bedste forståelse, inden fortolkningen påbegyndes (ibid., p. 36). Det tredje princip omhandler kommunikation, og det anerkender at al indsamling af data indebærer kontakt mellem forskeren og informanten, og at den kontakt bidrager til forståelsen. Forskeren er derfor med til at konstruere den indsamlede data. Forskeren bør derfor være kritisk reflekterende overfor sin egen

rolle i forskningsprocessen (ibid.). Disse principper har der også været opmærksomhed på at følge i dette projekt.

Selvrapportering

Eftersom både dagbog og interview er former for selvrapportering (begge dele har fokus på informanternes egne beskrivelser af deres håndtering af etiske dilemmaer) vil teori om metodiske overvejelser om selvrapportering blive gennemgået.

Selvrapportering anses af mange forskere for at være en underlegen målingsstrategi (Haefel & Howard, 2010, p. 182). Den opfattelse holder dog ikke ifølge Haefel og Howard (ibid.), eftersom målingsstrategier ikke er videnskabelige eller uvidenskabelige, men deres validitet afhænger af den kontekst de bruges i. Målingsstrategier er redskaber der bruges til at undersøge teorier ud fra. Selvrapportering er altså et redskab med styrker og begrænsninger, og derfor er det vigtigt at overveje om metoden kan bruges til at undersøge det emne som den bliver brugt på (ibid., p. 184). Selvrapportering anses tit for at være et uholdbart måleredskab fordi mennesker har meget lidt indsigt i deres kognitive processer. Dette er også en begrænsning som er vigtig at være opmærksom på, men nogle af styrkerne ved selvrapportering er til gengæld at individet har kendskab til en masse fakta om sig selv. Individet kender sit humør, sine tanker, planer, holdninger og overbevisninger. Desuden ved individet hvad det er opmærksom på og hvad det oplever. Kort sagt kan individet rapportere alt hvad der kan findes frem i arbejdshukommelsen (ibid., p. 185). Derudover er det nemt at administrere selvrapporteringer og det kræver få ressourcer (ibid.), hvilket også var relevant for valget af metoden.

Shiffman (2000, p. 277) giver udtryk for at størstedelen af den forskning der er lavet om menneskelig adfærd er baseret på retrospektive selvrapporteringer. Dette kan der være problemer ved, eftersom mennesker har svært ved at komme med præcise gengivelser af tidligere oplevelser og adfærd. I stedet foreslår Shiffman (ibid.) en tilgang til selvrapportering hvor informanterne bliver bedt om at beskrive nutidige oplevelser, for at undgå at være afhængig af informanternes hukommelse. Denne form for selvrapportering udelukker altså en væsentlig fejlkilde, men er, som al anden selvrapportering, stadig afhængig af informantens evne til at opfatte sine tanker præcist og informantens villighed til at

give en ærlig beskrivelse (ibid., p. 280). Strategien for at indsamle nutidige data kaldes Ecological Momentary Assessment (økologisk øjeblikkelig vurdering). Den kan komme til udtryk på forskellige måder, for eksempel ved at informanten rapporterer sit humør hver gang et udleveret armbåndsur bipper. I dette projekt er det en bestemt situation der undersøges, nemlig håndteringen af et etisk dilemma, hvilket gør at indsamlingen af data er afhængig af denne begivenheds opståen (ibid., p. 281). Det sætter altså krav til informanten om at kunne identificere en begivenhed som et etisk dilemma, og krav om at kunne beskrive sin håndtering af dilemmaet hurtigst muligt derefter. Indsamlingsmetoden i dette projekt må anses for at være en tilnærmet version af den begivenhedsbetingede selvrapportering, eftersom det ikke kan kræves af en psykolog at hun begynder at beskrive processen i håndteringen af et etisk dilemma når hun står i det. Det vil i mange tilfælde ikke være professionelt, og derfor blev det besluttet at bede psykologen om at nedskrive processen så snart hun kunne, når det var forsvarligt og ikke stod i vejen for hendes professionelle virke.

En vigtig overvejelse i forbindelse med valget af metoden var at individer ikke er i stand til at rapportere om deres kognitive processer (Haefffel & Howard, 2010, p. 186). Det betyder at informanterne ikke ville være i stand til at beskrive underliggende processer ved deres valg, for eksempel ville de sandsynligvis ikke kunne beskrive de processer som teorierne om implicit tænkning og det umiddelbare intuitive niveau beskriver. Til gengæld vil informanterne kunne beskrive deres tanker i processen, hvilke begrundelser de har for at træffe en bestemt beslutning og hvordan de afvejer forskellige muligheder. Den indsamlede data bliver derfor et udtryk for hvilke oplysninger informanterne har anset for at være relevante i deres håndtering af de etiske dilemmaer, og hvilke processer informanterne selv har været bevidste om. En anden vigtig overvejelse, der skal gøres ved valget af selvrapportering som metode, handler om graden af indsigt der kræves af informanten. Når det er muligt, skal opgaven undgå at der kræves meget selvindsigt, og samtidig spørge ind til konkrete situationer i stedet for generelle (ibid.). I dette projekt spørges der ind til konkrete situationer, men det kræver umiddelbart meget selvindsigt fra informantens side at kunne beskrive hvordan hun håndterer et etisk dilemma. Det er dog ikke muligt at undersøge emnet for denne opgave uden at bruge selvrapportering i en eller anden form, og eftersom mange psykologer er vant til at

analysere forskellige situationer og handlemønstre, må det antages at de har en tilstrækkelig indsigt i emnet til at kunne rapportere om det.

Fejlkilder

En vigtig overvejelse i forbindelse med dette projekt handlede om at emnet, håndteringen af etiske dilemmaer, kunne tænkes at være et følsomt emne at skulle fortælle om. Et følsomt emne kan føre til at informanter undlader at rapportere om vigtige aspekter af deres opfattelser og adfærd, eller ændrer deres beskrivelser, sådan at de undgår at fremstille sig selv på en måde, som andre måske vil finde pinlig eller uacceptabel (Bachrach, 2000, p. 101). Et følsomt eller truende spørgsmål kan anses for at være påtrængende, hvis informanten anser emnet for at være personligt eller privat (Schaeffer, 2000, p. 116). Dette kan dække over alt fra afvigende adfærd til emner som informanten holder helligt. I mange tilfælde afhænger trusselsniveauet af hvilken adfærd informanten har, indenfor det område der undersøges. Hvis en informant for eksempel bliver spurgt om sit forbrug af illegale rusmidler, vil hun måske kunne genkende det truende aspekt ved spørgsmålet, men ikke have noget imod at svare, hvis hun ikke bruger sådanne rusmidler. Situationer der kan klassificeres som truende emner dækker blandt andet over deltagelse i ulovlig adfærd eller udførelse af handlinger, der strider mod andres værdier (ibid.). I håndteringen af etiske dilemmaer kan der være stor risiko for at informantens tanker og handlinger strider mod andres opfattelse af, hvad der ville være rigtigt at gøre. Dette kan have haft indflydelse på at mange af de kontaktede psykologer ikke var villige til at deltage, men det kan også have påvirket svarene hos de deltagende informanter. Den bedste måde at minimere fejlrapporteringer på grund af emnets følsomhed er at øge informanternes sikkerhed, ved at beskytte personfølsomme oplysninger (ibid., p. 120). Derfor blev der i samtykkeerklæringen (se bilag 2) lagt vægt på informanternes anonymitet, for at forsikre informanterne om at de på ingen måde ville blive udstillet personligt for deres handlemåder. Desuden blev der i de indledende opgavebeskrivelser (se bilag 1) lagt vægt på at informere informanterne om at de ikke ville blive bedømt eller evalueret i forhold til deres måde at håndtere etiske dilemmaer på, men at fokus udelukkende var på deres måde at håndtere etiske dilemmaer på, for at opnå en bedre forståelse af processen.

En anden mulig fejlkilde kan tænkes at være at jeg har et personligt bekendtskab med begge informanter. Problemet med dette er at forskeren på grund af sin relation til informanterne for eksempel kan tænkes at fortolke data mere positivt end der er belæg for, sådan at der ikke skabes det niveau af neutralitet som er nødvendig i kvalitativ forskning (Kvale og Brinkmann, 2009, p. 93). En allerede etableret relation er dog ikke kun negativ, eftersom den også kan gøre, at forskeren er bekendt med informantens situation, og derfor mere følsom overfor vigtige aspekter af informantens beretninger (ibid., p. 128). Desuden var det vigtigere for dette projekt at få noget empiri der kunne analyseres, og derfor blev det besluttet at medtage bekendte psykologer, for at have nok data.

Etiske overvejelser

I de fleste psykologiske undersøgelser er begreber som fortrolighed, informeret samtykke og beskyttelse af personfølsomme oplysninger relevante etiske emner der skal tages højde for (Bersoff & Bersoff, 2000, p. 9). Dette er der, som tidligere omtalt, blevet taget højde for ved at anonymisere informanterne og give dem både en samtykkeerklæring (bilag 2), der giver dem indblik i deres rettigheder i forhold til undersøgelsen, og en indledende opgavebeskrivelse (bilag 1) der giver et klart indblik i, præcis hvad undersøgelsen går ud på.

Et unikt problem ved brugen af selvrapportering som dataindsamlingsmetode er at det giver nem mulighed for at indsamle information om tredjeparter, der ikke er tilstede eller har givet tilladelse til at blive en del af undersøgelsen (ibid., p. 18f). Det kunne slet ikke undgås i dette projekt eftersom informanterne skulle beskrive etiske dilemmaer i deres arbejde, der består af omgang med andre mennesker. Bersoff & Bersoff (ibid., p. 19) har tre løsningsforslag til håndteringen af data om tredjeparter. De første to forslag går ud på at undgå muligheden for at få information om tredjeparter eller at begrænse den information der kan modtages ved for eksempel at kræve, at der indsamles samtykke fra de udenforstående parter for at kunne få lov til at beskrive dem. Disse forslag kunne ikke følges da informanternes beskrivelser krævede information om blandt andet kolleger og klienter for at give ordentlig indsigt i de beskrevne dilemmaer. Indsamlingen af samtykke fra de beskrevne tredjeparter var heller ikke forsvarlig eftersom det ville give mig kendskab til de specifikke personer, som informanterne beskrev. Den tredje mulighed er at lade

tredjeparterne blive beskrevet, men som minimum gøre det klart hvilke rettigheder de har (ibid.). Da informanterne er psykologer der er vant til at behandle deres klienter og lignende med tavshedspligt, har de alle været meget opmærksomme på ikke at videregive personfølsomme oplysninger. Beskrevne tredjeparter er således blevet omtalt i generiske termer som ”forældre” eller ”kolleger”, hvilket gør at tredjeparterne er mindst lige så anonymiserede som informanterne.

Analyse

Denne analyse bygger på de overtemaer der er kommet frem gennem den IPA inspirerede metode der er anvendt i dette projekt, jf. metodeafsnittet. De fundne overtemaer er *beslutningsproces*, *situationshåndtering* og *efter-refleksioner*. Hvert overtema har i den følgende analyse sit eget afsnit, hvori temaet udforskes og begrundes i forhold til den indsamlede data. Overtemaerne er samlebetegnelser for de undertemaer der blev fundet gennem analysemetoden. Det er ikke alle undertemaer der vil blive genstand for analyse i dette projekt, da det kun er de temaer, der vurderes at have relevans for besvarelsen af problemformuleringen, der vil blive behandlet. Igennem analysen vil de fundne resultater blive sat i relation til teorien, sådan at teorien kommer til at fungere som analyseredskab. Henvisningen til citater fra informanternes journaler markeres i parentes med sidetal. Journalerne er vedlagt i fuld længde som bilag 4 og 5 på cd-rom.

Analysen indledes her med en kort beskrivelse af de to informanter og de dilemmaer som der har beskrevet. Derefter udfoldes de forskellige overtemaer.

Julie (J) er en 30-årig kvinde der har været uddannet psykolog i to år. Hun arbejder som psykolog på en psykiatrisk børneafdeling, hvor hendes arbejde primært består af udredning af patienter. Hun har beskrevet to dilemmaer. I det første skal J beslutte hvordan hun formulerer de anbefalinger, hun skal skrive for en dreng med ADHD. Her har forældrene nogle ønsker til hvad J skal anbefale, samtidig med at hun er nødt til at tage højde for hvad hun kan tillade sig at skrive ud fra sin position. I det andet dilemma har J fået til opgave at revurdere en drengs ADHD diagnose, og hendes overvejelser handler om hvorvidt det er bedst at give diagnosen igen eller ej.

Maria (M) er 35 år og arbejder som selvstændig psykolog, hvor hendes primære arbejdsopgaver består af individuelle, terapeutiske forløb. Hun har arbejdet som psykolog i fem år, og har været autoriseret i to år. Hun har tidligere arbejdet med behandling af unge mennesker. M har beskrevet tre dilemmaer. Det første handler om at en klient har fortalt om sit sociale bedrageri, men også vil have M til at udtale sig til kommunen om hvorvidt hun er klar til at komme i aktivering, hvilket gør at M's tavshedspligt ikke gælder, sådan at hun kan blive nødt til at videregive sin viden om det sociale bedrag. I det andet dilemma vil en klient tale om en privat problemstilling selvom han er sendt til psykolog af sin sundhedsforsikring for at tale om arbejdsrelaterede problemer. I det tredje dilemma skal M beslutte om hun vil ytre sin mening om den depressionsdiagnose som hendes klient har fået af sin læge, og som M er dybt uenig i.

Beslutningsproces

Gennem den anvendte IPA fremkom overtemaet beslutningsproces. Dette tema omhandler de processer psykologen går igennem når hun skal træffe en beslutning, altså hvilke tanker hun gør sig, og hvordan hun kommer frem til en løsning. Temaet har relevans for problemformuleringen eftersom beslutningsprocessen anses for at være en vigtig del af den proces en psykolog går igennem når hun skal håndtere et etisk dilemma. Undertemaerne *argumenter for og imod*, *løsningsargumentation* og *motion som tænkeboks* omhandler forskellige aspekter af beslutningsprocessen, og derfor er de placeret under dette overtema.

Argumenter for og imod

Dette undertema handler om informanternes beskrivelser af hvilke argumenter de kan finde der taler for eller imod forskellige handlemuligheder. J beskriver sin tankegang omkring hvordan hun bedst formulerer en anbefaling om støtte til en dreng med ADHD:

”Dels tænker jeg – jeg kunne skrive, at han ville profitere af individuel støtte, som jeg faktisk får lyst til at gøre, fordi det stemmer overens med mine egne erfaringer med drengen. Men det kommer ret tæt på at bestemme hvilke indsatser, kommunen skal

stille op, og jeg kan komme i modvind, hvis jeg forsøger. Samtidig vil det ikke nødvendigvis hjælpe forældrene eller drengen, fordi kommunen kan nægte at stille det op alligevel, med dårlig stemning til følge. Samtidig beskrives det at han faktisk trives i sin 0. klasse og er begyndt at knække koden om hvordan man faktisk skal gå i skole. Sandsynligheden for, at der bliver igangsat så dyre foranstaltninger er derfor meget lille” (J, p. 1).

Her beskriver J hvilke tanker hun gør sig, over hvad der taler for og imod at anbefale individuel støtte til den dreng, hun har udredt. Hendes egen lyst og erfaring taler for en udtalelse der anbefaler støtte, men hun tror ikke kommunen vil tildele det, da drengen trives i sin klasse. Desuden vil J selv risikere at blive upopulær ved kommunen, hvis hun overskrider sine beføjelser. Her er der altså tale om at J tænker over, hvilke argumenter der taler for en handling, og hvilke der taler imod.

M Stiller det endnu mere firkantet op, og viser flere gange i punktform, hvad der taler for og imod det regelbrud, som hun overvejer at begå. Her vises et forkortet uddrag af disse overvejelser:

”

Imod at bryde reglerne for klienten:

Som nystartet selvstændig uden ydernummer er forsikringsselskaberne mine primære arbejdsgivere, og jeg risikerer at få problemer med mit fremtidige samarbejde med dem, hvis de opdager, at jeg bryder deres regler. (...)

For at bryde reglerne:

Han virker meget plaget om tankerne om hans ekskone, og bliver meget jævnlige mindet om sine svigtede følelser, når han møder hende ifbm. deres fælles børn. Det kan derfor være meget vigtigt at arbejde med dette emne for at han får det bedre. Faktisk kan det meget vel være ligegyldigt for hans psykiske velbefindende kun at arbejde med problemer på arbejdspladsen, hvis han også døjer med de andre problemer.” (M, p. 3f).

Her viser M at hun har et klart overblik over, hvilke argumenter hun kan finde, der taler for eller imod et regelbrud. Det er ikke til at sige om hun anser disse argumenter for at være udtryk for en udtømmende udforskning af de overvejelser, der kan gøres i en analyse af hendes dilemma, eller om de opstillede argumenter for og imod er udtryk for, hvilke faktorer hun umiddelbart anser for at have relevans. Begge

informanternes beskrivelser af hvilke argumenter de synes taler for og imod en handling, giver indtryk af, at de forsøger at skabe sig et overblik over situationen, for at kunne træffe et velbegrundet valg. Dette kan betyde at informanterne gør brug af EUT for at finde den bedst mulige strategi, eftersom en af grundsætningerne i EUT er, at en beslutningstager kan sammenligne to alternativer og foretrække et af dem (Plous, 1993, p. 81). En anden mulighed er at begge informanter undersøger dilemmaet på en måde, der stemmer overens med Shafir et al.s (1993, p. 12) teori om reason-based choice. Her antages det at mennesker identificerer argumenter, der kan have indflydelse på den beslutning, der skal træffes, og at beslutningen skabes ud fra en balancering af de fundne argumenter. Samtlige argumenter for og imod kan desuden ses som udtryk for den del af Evans et al.s (2003, p. 5) teori om hypotetisk tænkning, der lægger vægt på singularitet, altså at mennesker gennemtænker en hypotese ad gangen. Her er hypotesen altså den mulige handling som der opstilles argumenter for og imod, og vurderingen af disse argumenter afgør om handlingen og dens konsekvenser er acceptable, eller om der skal findes en ny mulig løsning eller hypotese, som kan behandles.

Opstillingen af argumenter for og imod kan altså have forskellige årsager, men det lader til at være en vigtig proces, som begge informanter lægger vægt på i deres beskrivelse af deres beslutningsproces.

Løsningsargumentation

Dette undertema omhandler hvad informanterne lægger vægt på når de har truffet en beslutning. Efter at have præsenteret sine argumenter for og imod regelbrud skriver M:

”Jeg vurderer at både klient, arbejdsplads, hans familie, mig selv, og potentielt også forsikringsselskabet får mere ud af, at jeg ikke overholder reglerne, end hvis jeg overholder reglerne. Jeg beslutter mig for et regelbrud ift. forsikringsselskabets regler.”
(M, p. 4).

Her vurderer M altså at alle involverede parter får mest ud af, at hun bryder reglerne, og hendes beslutning træffes på baggrund af den vurdering, der samtidig kan virke som en begrundelse og validering af hendes valg. Her er der igen tale om at

begrundelserne ligger til grund for den endelige beslutning, hvilket stemmer overens med reason-based choice teorien, der siger, at mennesker lægger vægt på at finde overbevisende rationaler for deres beslutninger for at begrunde deres valg overfor andre, men også dem selv (Shafir et al., 1993, p. 33). M's argumentation kan også ses i lyset af EUT, eftersom en grundsætning her er, at den strategi der benyttes, bør være den der skaber mest nytte (Plous, 1993, p. 81f), hvilket M tydeligvis mener hendes valg gør for alle involverede parter.

J har en anden tilgang til en af hendes løsninger:

”Jeg vælger at skrive en sætning som ”Det kan ligeledes anses for gavnligt med støtte pt. I opgaveløsningen ved at gennemgå opgaven en-til-en, guide ham videre mm.” som ikke påpeger specifikke måder at løse den opgave på, men som pointerer behovet for guidning i dagligdagen. Så har forældrene noget at gå ud fra, hvis de skal kæmpe deres sag med det kommunale system. Men jeg siger samtidig til forældrene, at den støtte, deres søn allerede modtager, er så god som man næsten kan forvente (...)” (J, p. 2)

Her lader J også til at have evalueret de fordele og ulemper hun tidligere har beskrevet, og derigennem fundet en løsning som hun kan argumentere for. Løsningen bliver her en middelvej, hvor ”... *der er ikke nogen af os, der går fuldstændig tilfredse væk.*” (J, p. 2). Her er det uklart om J har kunnet sætte værdi på de forskellige fordele og ulemper, og derfor er det ikke muligt at vide, om hun har tænkt over hvilken beslutning, der vil kunne skabe mest nytte, jf. EUT. Derimod lader J til at have truffet det valg hun tænker skaber færrest negative konsekvenser. Hun har givet forældrene noget de kan gå videre med, men gjort det så vagt som muligt, for ikke at komme i klemme hos kommunen. Samtidig har hun sikret sig at forældrenes forventninger til kommunens ydelser er blevet mere realistiske. Denne form for løsning kan tænkes at ligge op ad Simons (1997, p. 296) teori om satisficing, hvor beslutningstageren vælger en løsning der anses for at være tilstrækkelig, men ikke nødvendigvis optimal for alle involverede parter. Dette er præcis hvad J har gjort, og når hun skriver at ingen er tilfredse, kan det tænkes at være udtryk for at hun har måttet sænke sine kriterier for hvad hun anså for at være tilstrækkeligt, for i det hele taget at kunne finde en løsning.

Ved et andet dilemma beskriver M hvordan hendes beslutning afhænger af klientens tilstand:

”Jeg beslutter ikke at tage en endelig beslutning - man er vel psykolog ☺ - men i stedet at se på, hvordan hun har det i den næste session. Hvis hun er meget dårlig, vil jeg ikke tage emnet op, men i stedet forsøge at støtte hende bedst muligt i de umiddelbare behov, hun har. Hvis hun virker mere afbalanceret og med færre symptomer (hvilket jeg håber sygemeldingen i sig selv vil medføre), så vil jeg tale med hende om mine tanker om depressionsdiagnosen.” (M, p. 6).

Denne tilgang til dilemmaet viser et hensyn til at dilemmaets kontekst ikke er konstant, men kan ændre sig, hvilket også gør at M's beslutning skal kunne ændre sig. Dette ses også hos Carpendale (2000, p. 189) der mener at moralske beslutninger afhænger af konteksten. Her lægger M altså vægt på hensynet til klienten, og det hensyn kan trumfe M's egen lyst til at udfordre den diagnose, som klienten har fået andetsteds. Her er det altså en enkelt faktor der bliver afgørende for løsningen, hvilket gør, at klientens umiddelbare behov vægtes højest. Dette kan igen ses som et aspekt af reason-based choice (Evans et al., 2003, p. 14f) hvor valget træffes på baggrund af den dimension der anses for at være vigtigst, hvilket i dette tilfælde er klientens behov.

Motion som tænkeboks

Dette undertema omhandler tendensen til at gennemtænke et dilemma under udførelsen af en eller anden form for motion. Det er kun M der giver udtryk for at hun gør dette, og der er ikke fundet noget teori, der beskæftiger sig med dette punkt, men M beskriver det som en vigtig del af hendes beslutningsproces: *”Jeg beslutter mig for at træffe en endelig beslutning om, hvordan jeg griber sagen an, på en svømmetur dagen før, jeg skal se hende til vores 12. samtale. (Jeg tænker altid bedst i svømmehallen! ☺).”* (M, p. 6). Ved et andet dilemma beskriver M at hun bruger motion som en måde at gøre sig klar på: *”Jeg spiser sund mad, slapper af og går en lille tur, så jeg har ro i kroppen inden samtalen.”* (M, p. 2). M bruger altså motion i flere aspekter af håndteringen af etiske dilemmaer, både ud fra en ide om at hun tænker bedre når hun dyrker motion, og som middel til at få ro på sig selv, sådan at hun bedre kan håndtere de udfordringer, som dilemmaerne byder på.

Situationshåndtering

Overtemaet situationshåndtering fremkom ligeledes gennem IPA, og dette tema har relevans eftersom problemformuleringen og teorien omhandler håndtering af situationer der kan betegnes som dilemmaer. Undertemaerne *påvirkningsfaktorer*, *forhandling med klient* og *improvisation* beskriver forskellige aspekter ved situationshåndtering, og derfor er de placeret under dette overtema.

Påvirkningsfaktorer

Begge informanter giver flere gange udtryk for at de er opmærksomme på eksterne eller interne faktorer, der påvirker dem i en bestemt retning. M skriver:

”Da SMS’en kommer, er min første reaktion at blive vred og frustreret over potentielt at blive draget ind i en sag om socialt bedrageri på den måde. Jeg har lyst til at ruske klienten og fortælle hende, at hun da er for dum at inddrage mig på den måde uden at have undersøgt, hvad min holdning er. Jeg har lyst til at skrive noget overilet og negativt til hende. Jeg lægger derfor telefonen fra mig og sætter mig stille og roligt med en kop kaffe og tænker mig, om i 10 minutter, inden jeg svarer på hendes SMS.” (M, p. 1).

Her er M opmærksom på sin egen reaktion og den irritation hun føler ved at blive inddraget i noget, hun ikke har lyst til. Den opmærksomhed gør M i stand til at tage en pause og tænke sig om inden hun reagerer, sådan at hun ikke får gjort noget forhastet ved at give efter for sine følelser. Denne måde at håndtere sine umiddelbare lyster på, stemmer overens med Rogerson et al.s (2011, p. 618) teori om, at beslutningsprocesser kan forbedres, ved at intuitive tanker og følelser identificeres og udfordres. Når M er opmærksom på sine egne irrationelle tanker, som for eksempel hendes lyst til at ruske sin klient, kan det tænkes, at det giver hende mulighed for at tage kritisk stilling til disse tanker. Ved at give sig selv tid til dette, kan det tænkes at hun opnår en bedre beslutningsproces. M oplever en lignende situation med en klient der har fået en depressionsdiagnose, som M er uenig i:

”Da hun nævner, at lægen siger, at hun har en depression, er min første indskydelse at sige, at jeg er meget uenig i den diagnose. Jeg har lyst til at bande, og sige hvorfor i al

helvede læger partout skal uddele diagnoser og psykofarmaka til folk uden at sætte sig ordentligt ind i deres livsvilkår. Jeg bliver overvældet af vrede og frustration, men ved også, at klienten ikke vil kunne bruge min vrede og samfundskritik til noget som helst, særligt da klienten på dette tidspunkt i samtalen er meget krisepræget. Jeg vælger derfor i første omgang at stoppe mig selv, da jeg ikke tror, at klienten vil kunne håndtere sådan et udbrud fra min side i den sindstilstand.” (M, p. 5).

Den uenighed, som M oplever, medfører nogle indskydelser og lyster, som hun er nødt til at undertrykke for klientens skyld. Her bliver det behov, hun vurderer at klienten har, altså sat først. Dette kan igen ses som en opmærksomhed på de irrationelle tanker og deres relevans. Samtidig kan M's lyst til at udtale sig om sin egen faglige vurdering, være udtryk for den pre-refleksive respons der er kendetegnet ved det umiddelbare intuitive moralske niveau, som Kitchener (1984, p. 44) beskriver. M's hensyn til klientens behov kan der ses som en kritisk refleksion over, hvor brugbare hendes egne indskydelser kan tænkes at være i situationen. M er altså her både opmærksom på nogle intuitive tanker, og i stand til at vælge sin umiddelbare reaktion fra af hensyn til klienten.

En ekstern påvirkningsfaktor som J er bevidst om, er en PPR-psykologs involvering i en sag hun arbejder med:

”Det var hende (PPR-psykologen, red.) der har anbefalet at egen læge skulle henvise mhp. en revurdering. Det er lidt ubehageligt, for jeg føler at hun ønsker at bruge mig som magtmiddel ift. hendes eget arbejde med skolen, og jeg føler derfor, at henvisningen lidt er et forsøg på manipulation. Af mig/af skolen/af forældrene. Jeg er blevet nødt til at fastholde for mig selv, at det ikke er hende, men barnet og familien, der er min klient.” (J, p. 3).

J er her opmærksom på hvem der er hendes klient og hvad hendes opgave er, for at sikre sig at hun ikke bliver manipuleret af en enkelt af de involverede parter og lader den parts ønsker lede sit arbejde. Dette kan ses som en form for etisk forhandlingsstrategi som Carpendale (2000, p. 189) er fortaler for, hvor individet forholder sig til alle relevante perspektiver i et dilemma. Her er PPR-psykologens perspektiv kun et af de relevante perspektiver, og J er bevidst om at det ikke må overskygge de andre, og at det måske endda er mindre relevant i situationen.

I en af M's beskrivelser af hvilke argumenter hun ser for og imod et regelbrud, giver hun udtryk for, at hendes personlige etik kommer i klemme, hvis hun bryder regler:

”Endelige er min egen personlige etik i spil. Jeg er generelt ikke glad for at skulle bryde med regler. Det sætter derfor en del ubehag i gang i mig selv, at jeg er i gang med at bryde nogle regler – også selvom jeg synes reglerne er dybt tåbelige!” (M, p. 4).

M har altså ikke lyst til at bryde reglerne, og det skaber et ubehag hos hende, at hun er i gang med det. Det, at hun ikke har lyst til at bryde regler, kunne tyde på at hun er assimilierende i Knapp et al.s (2013, pp. 372-374) forstand, eftersom en assimilierende psykolog udelukkende forholder sig til de givne regler i håndteringen af et dilemma. Når M vælger at bryde reglerne, på trods af sit ubehag, tyder det dog på, at hun kan se ud over de fastsatte regler, og gøre brug af sin egen vurdering, når det er nødvendigt. Derfor kan M ikke kaldes assimilierende, på trods af hendes egen udmelding om at hun ikke har lyst til at bryde reglerne.

Forhandling med klient

M beskriver flere gange hvordan hun forhandler med sine klienter, for eksempel ved hendes forsøg på at få en klient til at få sin forsikring til at dække den private problemstilling han er kommet med:

”Jeg siger til klienten, at de fleste sundhedsforsikringer også dækker private problematikker, og at han kan tage kontakt til forsikringsselskabet og spørge, om vi kan få udvidet henvisningsgrundlaget. I så fald vil vi frit kunne tale om bruddet med ekskonen. Dette afviser han kategorisk. På deres arbejdsplads foregår kontakten med forsikringsselskabet gennem en HR repræsentant og han vil under ingen omstændigheder have, at nogen på arbejdspladsen kender til, at han har nogen form for private problemer.” (M, p. 3).

I denne situation fører forhandlingen i første omgang ikke til en løsning, da klienten ikke vil være med til at lade sin arbejdsplads få indblik i hans situation. Derfor kommer M med et nyt forslag: ”Jeg tilbyder klient at tale om skilsmissen under forudsætning af at han ikke fortæller om dette til nogen på arbejdspladsen eller i forsikringsselskabet. Dette indvilliger han straks i.” (M, p. 3). Her sker der en forhandling hvor M igennem sine forslag til, hvordan situationen kan håndteres, får

et bedre indblik i, hvad der er vigtigt for klienten. Dette giver hende mulighed for at lave et nyt løsningsforslag, der er tilpasset klientens behov. Denne måde at forhandle på anbefales også af Øvreeide (2013, p. 43) der lægger vægt på at psykologen skal skabe dialog med klienten og samarbejde, men stadig være opmærksom på det ansvar der følger med psykologtitlen. Her kan der stilles spørgsmålstegn ved om M lever op til sit ansvar som psykolog, når hun vælger at bryde med de regler hun arbejder under, selvom hun selv vurderer, at det er til alles fordel.

Improvisation

Under en samtale med en klient der har fået en depressionsdiagnose, men også meget krisepreget, skriver M:

”Jeg beslutter mig for, at jeg ikke vil tage emnet om diagnosen op i denne session, da klienten er så krisepreget, som hun er. Jeg vælger i stedet at tale med klienten om, hvordan hun bedst kan tilrettelægge sine dage som sygemeldt, da dette emne er relevant ligegyldigt om hun skulle lide af stress eller depression.” (M, p. 5)

Her tilsidesætter M igen sine egne lyster ud fra en vurdering af at klienten ikke vil have nytte af det. Når hun i stedet vælger at tale om tilrettelæggelsen af klientens sygedage, kan det ses som en skiftende hypotese indenfor Evans et al.s (2003, p. 5) teori om hypotetisk tænkning, hvor muligheden for at fortsætte samtalen med at tale om diagnosen anses for at være utilfredsstillende. Derfor forkastes den, og den mere tilfredsstillende mulighed udføres.

Temaet improvisation ligger her tæt op ad forhandlingsteamet, da begge dele er udtryk for at der foreslås muligheder for hvordan en del af, eller hele, dilemmaet løses. Forskellen ligger i at improvisation sker ud fra psykologens egne vurderinger af situationen, mens forhandling sker i samarbejde med involverede parter.

Efter-refleksioner

Det sidste overtema har fået betegnelsen efter-refleksioner, og dette tema omhandler, hvilke tanker psykologerne gør sig, når de har håndteret et etisk dilemma, og hvilket formål disse tanker kan have. Dette overtema har relevans i forhold til

problemformuleringen eftersom efterfølgende refleksioner over ens handlinger i håndteringen af ét dilemma kan tænkes at påvirke psykologens fremtidige håndtering af lignende dilemmaer. Undertemaerne *læringsrefleksion* og *tvivl og selvberoligelse* beskriver forskellige former for efterfølgende refleksioner, og derfor findes de under dette overtema.

Læringsrefleksion

Sidst i beskrivelsen af et af hendes dilemmaer skriver M: ”*En anden gang vil jeg stoppe klienter, hvis de går i gang med at fortælle om noget, der kan ligne socialt bedrageri og forklare, hvordan min tavshedspligt fungerer ift. kommunen.*” (M, p. 2). M giver altså udtryk for at hun har lært hvad hun skal gøre for ikke at komme i et lignende dilemma igen, nemlig sikre sig at klientens viden om reglerne for tavshedspligt også dækker over, hvordan den virker overfor kommunen. Denne form for læringsrefleksion anbefaler Rendtorff (2011, p. 163f) i sin etiske beslutningsmodel også at psykologer gør sig, for at kunne træffe bedre etiske beslutninger fremover. Ovenstående citat er dog det eneste i de indsamlede data der beskriver en læringsrefleksion. J beskriver ikke refleksioner over hvordan hendes håndtering af dilemmaerne vil påvirke hendes fremtidige etiske valg, og M gør det kun i det ene tilfælde. Dette kan skyldes at M i ovenstående tilfælde tænker, at hun vil kunne undgå lignende dilemmaer, ved at uddybe reglerne for tavshedspligt, når det bliver nødvendigt. Her er der altså en tydelig måde hvorpå M selv kan sørge for at undgå at komme i samme situation. Det kan tænkes at dette ikke gør sig gældende for de andre dilemmaer i dette projekt, da de ikke nødvendigvis kan undgås, ved at psykologen handler anderledes inden dilemmaet opstår.

Tvivl og selvberoligelse

Dette undertema omhandler den tvivl informanterne oplever når de har truffet en beslutning, og hvad de gør for at berolige sig selv. Selvberoligelsesdelen af dette tema ligger tæt op ad det tidligere beskrevne undertema ”*løsningsargumentation*”, eftersom informanternes argumentationen for hvorfor de har truffet et givent valg, kan ses som en måde at forsikre sig selv om, at det trufne valg var det rigtige. Selvberoligelsen i dette undertema omhandler dog ikke hvilke argumenter

informanterne bruger til at retfærdiggøre deres beslutninger, men hvordan informanterne håndterer deres usikkerhed, og det faktum at dilemmaerne ikke altid kan løses tilfredsstillende. Efter at J har håndteret et dilemma på en måde der ikke er helt tilfredsstillende for nogen af de involverede parter, skriver hun om de ting, der ikke kan løses:

”Vi kan ikke fikse, at deres søn har ADHD, og vi kan ikke fikse, at han skal gå i en almindelig klasse, og vi kan ikke fikse, at der ikke er nogen børn, der kan modtage den optimale støtte, fordi ressourcerne ikke er til det. Men han er dog heldigere end de fleste, for han har ressourcestærke forældre, han trives og har venner, og han kan (indtil videre...) følge med i skolen. Og hvorfor skal vi også fikse alt? Er det ikke også okay at vi ikke alle sammen er 110% perfekte og lever op til alle de krav, samfundet byder os? Hvad er det også for en verden, vi så er med til at bygge? Men stakkels barn, der bliver fanget i den konflikt... Alle vil jo bare have det bedste liv, de kan få.” (J, p. 3).

Alle disse efterfølgende refleksioner kan ses som et forsøg fra J's side på at berolige sig selv, efter at hun har håndteret dilemmaet på en måde, som hun ikke selv anser for at være optimal. Dette gør hun ved både at beskrive de negative ting der ikke kan laves om, og de positive aspekter der alligevel findes ved situationen. Når J slutteligt sætter spørgsmålstegn ved, om det er acceptabelt, at forvente at alle lever op til de krav, samfundet stiller, ender hun ude i en almen samfundskritik, og formålet med den kritik er ikke helt tydelig. Det er muligvis et forsøg på at legitimere den løsning hun har fundet, hvor ingen af parterne bliver helt tilfredse, men det kan også tænkes at være udtryk for J's generelle frustration over de krav, som samfundet stiller til de børn, hun arbejder med.

M beskriver hvordan hun bliver i tvivl om, hvorvidt hun har håndteret en samtale på den bedste måde:

”Efter samtalen efterrationaliserer jeg en masse. Jeg tænker på: Var det den rigtige fremgangsmåde? Skulle jeg selv kontakte lægen? Skulle jeg bare blande mig udenom? Men beslutter til sidst, at det må være som det er, og at jeg ikke kan gøre det om længere.” (M, p. 6).

M viser at hun på trods af alle sine tidligere overvejelser og det valg hun endte med at træffe, stadig er i tvivl om, hvorvidt hun har håndteret dilemmaet godt nok, eller om hun burde gøre mere. Svaret på den tvivl bliver en beslutning om ikke at gøre

mere, og lade det være fordi det ikke kan laves om. Her beroliger M altså sig selv ved at acceptere tingenes tilstand. Midt i et andet dilemma beskriver M hvordan hun bliver i tvivl, om hun har handlet rigtigt, da hun indvilligede i at tale om en privat problemstilling med en klient, som egentlig var der pga. arbejdsmæssige problematikker:

”Efter han er gået kommer tvivlen. Var min instinktive udmelding, den rigtige? Risikerer jeg noget? Skal jeg ændre mening næste gang vi ses og sige, at jeg alligevel ikke vil tale om andet end samarbejdsproblemer? Skal jeg bede ham om at ringe direkte til forsikringsselskabet – uden om HR? Skal jeg selv ringe til forsikringsselskabet?” (M, p. 3).

Alle disse spørgsmål viser at M er i tvivl om hun burde handle anderledes. Tvivlen kommer her til udtryk som forskellige alternativer, som M stadig kan nå at vælge imellem, og dermed ændre på sin første udmelding. Disse alternativer bliver dog ikke udforsket nærmere, da M i stedet vælger at finde argumenter for og imod hendes første udmelding. Dette er beskrevet nærmere i analyseafsnittet om argumenter for og imod.

Diskussion

Dette afsnit er delt op således at den første del er en sammenfatning af analysen med efterfølgende almen og teoretisk diskussion, hvis formål er at besvare problemformuleringen. Derefter vil der være en metodisk diskussion.

Formålet med dette projekt har været at undersøge hvordan psykologer håndterer etiske dilemmaer i deres profession. Både M og J går til deres dilemmaer på en måde der viser, at det er vigtigt for dem at håndtere dilemmaerne forsvarligt. Deres journaler viser dog at der ikke bruges en entydig måde at håndtere et etisk dilemma på, som Rendtorff (2011) ellers foreslår, med sin etiske beslutningsmodel. Hverken M eller J har en standard måde at analysere og behandle et etisk dilemma på, men der kan ses nogle fælles træk i deres beskrivelser af den proces, de går igennem i håndteringen af et etisk dilemma. I nogle tilfælde opstiller begge informanter for eksempel argumenter for og imod en bestemt løsning, men i andre tilfælde anvendes

denne metode ikke. Dette kan være tegn på at der findes flere forskellige måder at løse et dilemma på, og at den anvendte metode afhænger af dilemmaets natur.

Det er ikke entydigt i nogen af dilemmaerne at en bestemt beslutningsmodel bliver brugt. Informanternes beskrivelser af deres beslutningsprocesser ligger til tider op af enkelte teorier, men med overlap fra andre, sådan at det ikke er til at placere processen under en bestemt teori. Det er altså ikke muligt ud fra den indsamlede empiri, at bekræfte en eller flere af teorierne som direkte beskrivelser af beslutningsprocessen. Når informanterne opstiller argumenter for og imod et bestemt valg, kan det både ses som et udgangspunkt i EUT, hvor nytten af de forskellige argumenter vurderes, som et udgangspunkt i reason-based choice, hvor valget træffes på baggrund af den dimension der anses for at være vigtigst, og som et udgangspunkt i hypotetisk tænkning og satisficing, hvor det bedømmes om den valgmulighed der overvejes er tilstrækkelig god til at kunne udføres. Teorierne lader altså til at overlappende hinanden, og kan muligvis bruges til at belyse forskellige dele af beslutningsprocessen, eller forskellige former for argumentation, der kan fungere som begrundelse for den endelige beslutning. Dette ses også i de begrundelser informanterne kommer med, hvor rationalet bag løsningerne går fra ”mest muligt nytte” i M's løsning på dilemmaet om at tale om en privat problemstilling, til ”færrest negative konsekvenser” i J's dilemma om den udtalelse hun skal give en klient. Der er altså stor forskel på hvordan informanterne bearbejder de forskellige dilemmaer, men også stor forskel på hvad de lægger vægt på i deres begrundelser for de valg, de træffer.

Det kan tænkes at både metoden og løsningsargumentationen afhænger af det konkrete dilemma, hvilket også stemmer overens med Carpendales (2000) syn på etiske dilemmaer. Carpendale (ibid., p. 189) argumenterer for at etiske beslutninger afhænger af konteksten, og at det er vigtigt at beslutningstageren forholder sig til alle involverede perspektiver. Her kan de forskellige perspektiver tænkes at kræve mange forskellige måder at håndtere et dilemma på, alt afhængig af dets natur. Måden et dilemma håndteres på kan derfor anses for at afhænge af psykologens vurdering af, hvad der er relevant at tage højde for i situationen, og hvad der er vigtigst at opnå eller undgå.

Vurderinger og relevans

Informanternes beskrivelser af deres måder at håndtere etiske dilemmaer på er generelt meget løsningsorienterede, forstået på den måde at de kæmper for at finde en acceptabel løsning, og derfor kun tager højde for de faktorer, som de mener er relevante for det aktuelle dilemma. Her findes der altså et problem eftersom det ikke er tydeligt, hvilke kriterier der skal gøre sig gældende for, at noget er relevant. Dette er også et problem som Øvreeide (2013, p. 52) beskriver, eftersom forståelsen af en etisk situation altid vil være begrænset, hvilket også begrænser psykologen i sit etiske virke. Øvreeide giver udtryk for at det først er efterfølgende at den bedste løsning på et etisk dilemma kan findes. Evans et al. (2003, p. 7) har beskrevet den proces de kalder ”princippet om relevans”, der er udtryk for at den menneskelige hjerne kan finde de relevante informationer frem om en specifik situation, på baggrund af sin tidligere erfaring og det mål som beslutningstageren har. Evans et al. (ibid.) mener altså at mennesker kan opfatte hvilke faktorer, der er relevante i en situation ud fra sin tidligere erfaring, men dette beskriver ikke hvilke kriterier, der gør sig gældende for, at noget anses for at være relevant, kun at disse kriterier er baseret på erfaring. Det er heller ikke muligt at gennemskue hvilke kriterier informanterne sætter op for, hvilke faktorer der er relevante nok til at tage hensyn til i deres beslutningsproces. Her findes der altså et muligt problem, eftersom psykologens beslutningsproces afhænger af hvilke faktorer der anses for at være relevante, og vurderingen af hvad der er relevant, afhænger udelukkende af psykologens egen opfattelse af situationen. En psykolog skal altså være kompetent nok til at kunne finde de relevante faktorer i et dilemma, for overhovedet at have en chance for at kunne håndtere det på et acceptabelt niveau. En fejlvurdering kan dermed nemt resultere i en u hensigtsmæssig håndtering af et dilemma. Dette kan tænkes at være grunden til Rendtorffs (2011, p. 163f) fokus på at psykologen bør evaluere sin beslutning og den proces der førte til den beslutning, for at lære af det og kunne træffe bedre beslutninger i fremtiden. Erfaring kan derfor anses for at være et vigtigt aspekt ved beslutningstagning, og noget der skal udvikles for bedre at kunne håndtere etiske dilemmaer.

I forhold til læringsrefleksion, er det ikke til at sige om informanterne gør sig refleksioner over dilemmaerne senere, eller om de ikke har tænkt at deres læringsrefleksioner var relevante, hvis de havde nogen. Det har M jo tydeligvis i det

ene tilfælde, hvor hun giver udtryk for, at hun for fremtiden vil give mere information om hendes tavshedspligts begrænsninger, hvis hun vurderer, at det er nødvendigt. Men i de andre dilemmaer er der ikke noget der umiddelbart kan gøres for at undgå dilemmaet, og derfor måske heller ikke samme form for læringsrefleksion, eftersom et uundgåeligt dilemma ikke skaber et behov for psykologen til at forbedre sit professionelle virke. Derfor bliver håndteringen af de andre dilemmaer måske en del af informanternes erfaring, og altså eksempler der kan danne præcedens for fremtidige dilemmaer, hvis den erfaring de har gjort sig, er blevet en del af deres umiddelbare intuitive niveau jf. Kitchener (1984). Dette kan dog ikke siges med sikkerhed eftersom det ikke er noget informanterne har beskrevet. Det kan skyldes at de ikke er decideret opmærksomme på at den proces foregår, eller ikke har tænkt, at det var en del af opgaven at beskrive dette, og derfor ikke har beskrevet det. Men det kan ikke udelukkes at håndteringen af et dilemma anses for at være et enkelt tilfælde, som ikke har indflydelse på fremtidige håndteringer.

Beslutningsmodellen EUT (Plous, 1993, p. 94f) antager, som tidligere beskrevet, at mennesker vil agere efter teoriens opstillede antagelser, hvis de kender til al relevant information om situationen. Dette er dog ikke muligt, hvilket der også gives udtryk for i beskrivelsen af teorien. Aspekter af EUT har dog kunnet ses i informanternes besvarelser i deres måde at opstille argumenter for og imod en handling på. Informanterne beskrev dog ikke direkte hvilke af argumenterne der vejede mest, men gik videre til at beskrive hvilket valg de endte med at træffe og hvorfor. Begrundelserne for de valg som informanterne traf, kan ses som forklaringer, der retfærdiggør beslutningen, både overfor læseren og for dem selv. De begrundelser er igen udtryk for en vurdering der er lavet af informanten. Her er vurderingerne dog begrundede og kan ses som rationelle forklaringer jf. reason-based choice. I reason-based choice forventes det at beslutningstageren vil vælge den mulighed, der er overlegen på den dimension, der er vigtigst for hende (Shafir et al., 1993, p. 14f). Et problem som Shafir et al. (ibid., p. 13) selv beskriver, er, at en hvilken som helst begrundelse kan anses for at være en rationel forklaring for et valg. Dette leder igen tilbage til individets egne vurderinger, og stiller krav om, at psykologen er i stand til at træffe rationelle beslutninger, som ikke er baseret på fejlvurderinger eller

misforståelser, der kan påvirke rationalet og lede til uhensigtsmæssige håndteringer af de etiske dilemmaer.

En overholdelse af de opstillede regler og de etiske principper kan dermed nemt anses for at være en acceptabel begrundelse for et etisk valg. Her har både Knapp et al. (2013) og Rogerson et al. (2011) dog givet udtryk for at en for rigid tilgang til reglerne uden hensyn til andre faktorer ikke er hensigtsmæssig. Dette har begge informanter også vist, idet deres hensyn i flere tilfælde har omhandlet klientens velbefindende før reglerne og principperne. Brinkmann (2010, p. 434f) skriver at der altid vil være forskel på de generelle regler, og den måde hvorpå de anvendes. Der vil kunne forekomme situationer hvor det etisk forsvarlige vil være at bryde den ellers fastsatte regel, og Brinkmann mener ikke at det er muligt at fastlægge et fuldstændigt sæt regler for, hvilke situationer der kræver, at reglerne brydes eller omgås. Den menneskelige dømmekraft kan ikke undgås, og derfor må beslutningstagerens dømmekraft og karakter være centrum for den etiske beslutning (ibid.). Informanterne lader også til at have den indstilling, eftersom de træffer beslutninger på baggrund af deres egne vurderinger og bedømmelser af situationen. Brinkmann (ibid.) mener ikke at reglerne er ubrugelige, men at individets praktiske visdom, altså dets evne til at have blik for livet som helhed og handle godt i konkrete situationer, bør trænes, sådan at individet har de bedste forudsætninger for at handle etisk. Dette leder igen tilbage til erfaringen som en fundamental faktor i håndteringen af etiske dilemmaer, da en stor erfaring giver bedre mulighed for at forstå, udforske og vurdere de forskellige dele af det konkrete etiske dilemma.

Flyvbjerg (2010, p. 466) giver også udtryk for at kontekstafhængig viden og erfaring er centralt for det at være ekspert indenfor et felt. Grundlaget for at handle som ekspert bygger derfor på det intime kendskab som eksperten har til tusindvis af konkrete tilfælde indenfor det område, som hun er ekspert på. En psykologs forudsætning for at kunne håndtere et etisk dilemma forsvarligt må dermed kunne forbedres ved at opbygge konkret erfaring indenfor området.

Teorisammenføring og resultater

Her vil resultaterne fra analysen blive set i sammenhæng med den teorisammenføring der blev lavet til sidst i teoriafsnittet og som kan ses i model 1.

Ifølge teorisammenføringen kan psykologer forholde sig til et dilemma på forskellige måder: intuitivt, kritisk, ud fra deres egen personlige etik og ud fra de faglige regler og principper. Dette ses også hos informanterne der flere gange beskriver flere forskellige måder, hvorpå de forholder sig til dilemmaet. De forholder sig ikke nødvendigvis til dilemmaet ud fra alle fire forholdemåder, men dette kan igen tænkes at afhænge af, hvad de vurderer er relevante måder at se dilemmaet på. Samtidig lader informanterne ikke til at være assimilerende eller separationelle overfor nogen af de forskellige forholdemåder, men tager højde for deres relevans i hver enkelt situation. Det kan ikke her siges med sikkerhed om der er måder at forholde sig til et dilemma på, som informanterne foretrækker frem for andre. M giver for eksempel selv udtryk for at hun ikke bryder sig om at bryde regler. Men der er ikke fundet noget i analysen der tyder på, at informanterne har tendens til at foretrække en bestemt måde at se etiske dilemmaer på.

Teoriene om beslutningsmodeller beskriver forskellige måder at nå til beslutninger på, men der er ikke beviser for, at det er sådan mennesker tænker eller når frem til et valg. Derfor må teoriene som sådan ses som bud på hvordan mennesker når frem til deres valg, og de kan anses for at beskrive forskellige måder at nå til en løsning på, der alle er mulige, og ikke nødvendigvis udelukker hinanden. Som tidligere beskrevet kan der i den indsamlede data ses tegn på alle beskrevne beslutningsmodeller, selvom det ikke er muligt udelukkende at se en bestemt model anvendt i et bestemt dilemma. Dette kan skyldes teoriernes ligheder. For eksempel kan en løsning der er tilstrækkelig, være argument for at informanten bruger satisficing, men også reason-based choice, eftersom ethvert argument indenfor den teori kan anses for at bære en gyldig begrundelse. Samtidig kan mange af antagelserne fra EUT tænkes at være underliggende antagelser der også gør sig gældende i de andre teorier. Her kommer forhandlingsprocessen igen til at hvile på psykologens egen dømmekraft, eftersom samtlige teorier er afhængige af beslutningstagerens evne til at vurdere relevansen af de forskellige faktorer der skal tages stilling til. Dette gør sig gældende for alle beslutningsmodellerne, eftersom det altid skal vurderes, om en situation er tilstrækkelig, skaber det bedste udbytte eller mindst mulig skade.

Ingen af informanterne giver udtryk for at de har diskuteret dilemmaet med kolleger eller andre. Det kan være udtryk for flere ting. En mulighed er at

informanterne ikke har ment at det var nødvendigt at diskutere sagerne med andre, fordi de selv mente at have styr på hvordan sagerne skulle håndteres. Dette er dog tvivlsomt, eftersom de flere gange beskriver den tvivl de oplevede i forbindelse med at skulle træffe et etisk valg, og derfor umiddelbart kunne tænkes at have haft brug for sparringspartnere. En anden mulighed er at der ikke har været kolleger til rådighed til at diskutere med, men dette er ikke tydeligt i beskrivelserne, og begge informanter har kolleger eller kontakter, som ville kunne fungere som sparringspartnere. Det kan tænkes at informanterne ikke har haft tid til at diskutere dilemmaerne med andre, eller at det ikke er faldet dem ind, måske fordi de ikke har for vane at gøre dette. Dette kan tænkes at være et problem, eftersom diskussioner med andre psykologer vil kunne udvikle et større overblik over dilemmaet og få indsigt i nye måder at forholde sig til situationen på, samt hjælp til at opdage væsentlige faktorer som de ellers kunne tænkes at have overset. Desuden vil en kollega med et kritisk øje kunne udfordre psykologens argumentation, og dermed styrke det kritisk-evaluerende niveau, som Kitchener (1984) lægger vægt på. Det er på ingen måde til at sige om den manglende diskussion med kollegerne er et generelt problem for psykologer, eftersom det ikke er muligt at generalisere ud fra dette kvalitative projekt. Derudover er det ikke til at sige om det overhovedet er et problem for informanterne i dette projekt, eftersom de kan tænkes at diskutere sager med deres kolleger i andre tilfælde, men bare ikke har haft mulighed for det, eller undladt det af andre grunde, i de beskrevne dilemmaer.

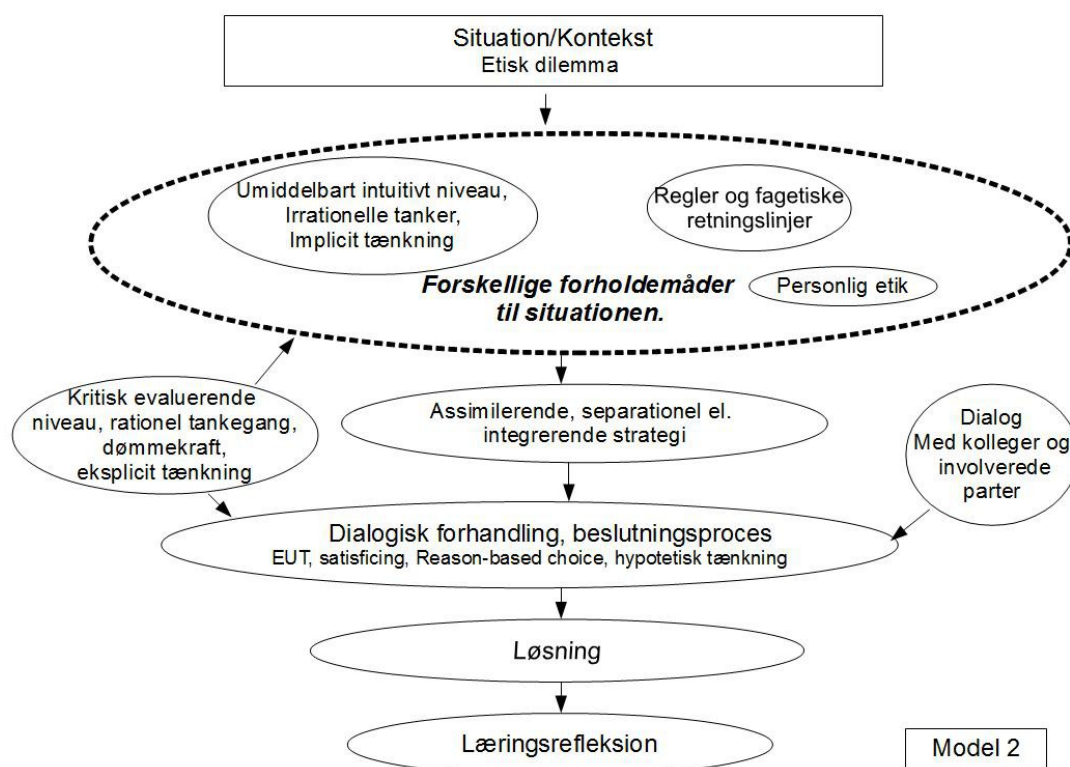
Et aspekt ved informanternes besvarelser, som ikke er beskrevet i den fundne teori, er deres tendens til at berolige sig selv efter at de har fundet en løsning. Dette gør de både med deres løsningsargumentation, men også i enkelte tilfælde ved at beskrive det større perspektiv som dilemmaet er en del af, eller ved at beslutte sig for ikke at tænke mere over situationen, da der ikke er mere, der kan gøres i det tilfælde. Dette må også anses for at være en del af håndteringen af det etiske dilemma, eftersom det tydeligvis er vigtigt for informanterne at beskrive disse ting. Det kan skyldes at dilemmaet ud fra definitionen er en vanskelig værdikonflikt, der kan skabe usikkerhed om, hvorvidt den fundne løsning er acceptabel. Derudover står psykologen til ansvar for sin beslutning, og det kan skabe utryghed, hvis det viser sig, at løsningen ikke er acceptabel. Selvberoligelse kan derfor tænkes at være en

naturlig del af den proces der foregår ved håndteringen af et etisk dilemma, da det kan være nødvendigt for at kunne komme videre og beskæftige sig med andre ting.

Opsamling

Gennem diskussionen er det kommet frem at der er to aspekter ved etisk beslutningstagning, som de fundne teorier ikke har beskrevet. Disse er menneskets dømmekraft og den læringsrefleksion som kan foregå efter et dilemma er håndteret. Rendtorff (2011) har som den eneste fokuseret på læringsrefleksion i de modeller han har beskrevet, men læringsrefleksionen må i sig selv ses som et middel til at nå til den erfaring, som flere af de andre teorier har lagt vægt på. Derfor er læringsrefleksion ikke i sig selv en vigtig del af håndteringen af det enkelte dilemma, men vigtig for psykologens udvikling af sin erfaring, sådan at håndteringen af fremtidige dilemmaer forbedres. Dømmekraft må tænkes at være en personlig egenskab, der på én gang afhænger af individets viden og erfaring, og samtidig er definerende for hvordan de forskellige aspekter ved et dilemma vurderes. Den menneskelige dømmekraft er allerede placeret i model 1 som en del af det kritisk-evaluerende niveau, som Kitchener (1984) har beskrevet, der også er blevet sidestillet med Evans et al.s (2003) begreb om eksplicit tænkning. Evnen til kritisk at kunne tage stilling til og bedømme det etiske dilemma kan derfor anses for at være en uafhængig faktor i beslutningsprocessen, der har indflydelse på, hvordan psykologen ser på de forskellige forholdemåder og bedømmer dem. Derudover har dømmekraften også indflydelse på beslutningsprocessen, eftersom den er nødvendig for at vurdere om en beslutning kan anses for at være tilstrækkelig, eller skabe mest mulig nytte.

Ovenstående har ført til en revidering af modellen, sådan at læringsrefleksion er tilføjet som et punkt, og det kritisk-evaluerende niveau med dømmekraften er placeret som en faktor for sig.

Metodisk diskussion

Formålet med dette projekt har været at undersøge hvordan psykologer håndterer etiske dilemmaer i deres profession. Dette er gjort ved at analysere og fortolke to psykologers egne beskrivelser af deres håndtering af etiske dilemmaer, altså en form for casebeskrivelser, og derfor er dette projekt et kvalitativt studie af flere cases. Flyvbjerg (2010, p. 468) skriver at casestudier er særligt velegnede til at tilvejebringe konkret og kontekstbundet viden, hvilket også har været den viden der er forsøgt nået i dette projekt, eftersom det er den konkrete og kontekstbundne håndtering af etiske dilemmaer, der er blevet udforsket.

Dette projekt er et produkt af mine forståelser og fortolkninger af informanternes beskrivelser, og mine vurderinger af, hvilke af deres udsagn der bedst har kunnet bruges til at besvare problemformuleringen. Et problem kan i den forbindelse være at andre vil kunne forstå eller fortolke den indsamlede data på en anderledes, men lige så valid måde. Dette gør sig især gældende eftersom der kun har været én person til at analysere den indsamlede data, hvilket har øget risikoen for, at der er overset vigtige detaljer, på samme måde som en psykolog har større risiko for

at overse vigtige faktorer ved et etisk dilemma, hvis hun ikke diskuterer det med sine kolleger. Derfor er den metodiske proces blevet beskrevet gennem opgaven for at gøre den så gennemskuelig som muligt, og for at give læseren mulighed for selv at tage kritisk stilling til resultaterne og gyldigheden af dem. De rå data, i form af informanternes beskrivelser, er vedlagt som bilag (4 og 5) af samme grund.

I analyseafsnittet bliver det belyst at begge informanter forsøger at være opmærksomme på, hvordan andre ønsker, at de skal handle, sådan at de er opmærksomme på, om de bliver uhensigtsmæssigt påvirket. Her er det dog ikke til at vide om informanterne er blevet påvirket af andre uden at de har været bevidste om det. Hvis det er sket, har det ikke været muligt for informanterne at beskrive den påvirkning og derfor vil det ikke være noget, der kan ses i de beskrivelser, der er indsamlet i dette projekt. Det er generelt ikke muligt i denne opgave at vide om der har været irrationelle tanker og følelser, som ikke er beskrevet, eftersom det ikke er muligt at vide, om informanterne har undladt at beskrive disse, eller overhovedet har været bevidste om deres eksistens, hvis der har været nogen. Derfor er det ikke muligt at vide om der har været relevante faktorer, der har påvirket informanternes håndtering af de etiske dilemmaer, som ikke er beskrevet, og derfor ikke har kunnet få plads i analysen. Derudover kan det tænkes at selve opgaven, altså det at informanterne skulle skrive håndteringsprocessen ned, har påvirket processen, eftersom det har krævet en anderledes form for opmærksomhed på processen. Det faktum at andre har skulle læse deres beskrivelser, kan også have påvirket informanternes håndteringsproces, eftersom de muligvis har gjort sig umage for at håndtere dilemmaet på den bedst mulige måde, for ikke at virke inkompetente. Det er ikke til at sige om noget af ovenstående har været tilfældet, og heller ikke muligt at kontrollere om de indsamlede beskrivelser kan anses for at være en ærlig gengivelse af den egentlige håndteringsproces. Desuden kan informanterne tænkes at have valgt ikke at beskrive dilemmaer som de ikke syntes at de håndterede godt nok, eftersom det igen ville få dem til at fremstå i et negativt lys. Det har der dog ikke været tegn på i informanternes beskrivelser da de lader til at have været meget åbne, både omkring deres tvivl og deres frustrationer.

En svaghed ved dette projekt har været at det ikke har været muligt at få uddybet informanternes beskrivelser. Det kunne for eksempel have været gavnligt at få indblik i hvordan informanterne har brugt de argumenter for og imod en beslutning som de til tider stiller op. Tit stilles disse argumenter op hvorefter beslutningen og grunden til beslutningen beskrives, uden at det er tydeligt hvordan informanterne har brugt de opstillede argumenter for og imod. Det er derfor ikke altid muligt at vide om informanterne har givet argumenterne værdi og regnet sammen for at finde den mest nyttige løsning, eller om de har brugt andre måder at nå til en løsning på.

Flyvbjerg (2010, p. 473f) mener at det er vigtigt, at overveje hvilke grunde der er til, at en bestemt case vælges som genstand for en undersøgelse. En nøje udvalgt case vil kunne give mest mulig information og give den bedste mulighed for at afprøve de hypoteser, som forskeren har haft opstillet. I dette projekt viste det sig at være svært at finde psykologer, der havde lyst til at deltage. Derfor blev de informanter der ville deltage accepteret, og baggrunden for valget af informanter, og dermed cases, har derfor ikke været baseret på metodiske eller teoretiske overvejelser, men udelukkende på tilgængelighed. Her er det dog vigtigt at være opmærksom på, at intentionen med dette projekt har været, at lære noget om psykologers håndtering af etiske dilemmaer, og at alle psykologer derfor har kunnet bruges til at belyse dette. Den ene hypotese der har været fra starten af, har været hypotesen om at psykologer ikke bruger specifikke etiske beslutningsmodeller. Her er det ikke til at sige om andre psykologer gør det, men formålet har her været at undersøge hvilke metoder psykologer bruger, hvis ikke de bruger specifikke etiske beslutningsmodeller. Hypotesen kan derfor ikke forkastes, da det ikke er sikkert om andre psykologer bruger etiske beslutningsmodeller, men det har som minimum vist sig at det ikke er alle psykologer der gør brug af disse modeller. Styrken i dette projekt ligger dermed i udforskningen af hvad psykologer gør, når de ikke bruger etiske beslutningsmodeller.

Konklusion

I dette projekt er det blevet undersøgt hvordan psykologer håndterer etiske dilemmaer i deres profession. Dette projekt er baseret på kvalitative data, og derfor er det ikke muligt at komme med generelle udmeldinger om psykologers håndteringsproces, men det er muligt at vise, hvordan flere psykologer håndterer etiske dilemmaer. Informanterne i dette projekt har ikke en bestemt måde at håndtere et etisk dilemma på, hvilket betyder at de ikke bruger en bestemt beslutningsmodel til at arbejde med dilemmaer på, og heller ikke har forudbestemte måder at forholde sig til dilemmaerne på, som danner udgangspunkt for deres opfattelse og behandling af et konkret dilemma. I stedet håndterer psykologerne i dette projekt de etiske dilemmaer ved at forholde sig til den konkrete situation og bruge forskellige teknikker til at komme frem til en løsning. Disse teknikker kan for eksempel være satisficing eller at finde det eller de bedste argumenter for en bestemt handling jf. reason-based choice. Brugen af disse teknikker afhænger dog af dilemmaet, og hvad psykologerne selv bedømmer og vurderer er relevant at tage hensyn til i situationen. Psykologernes dømmekraft er derfor central for deres håndtering af etiske dilemmaer, eftersom de hensyn de tager og de overvejelser de laver altid afhænger af deres evne til kritisk at bedømme, hvor relevante forskellige faktorer ved dilemmaet er, og hvor vigtigt det er at tage hensyn til disse faktorer. Her danner erfaring et vigtigt grundlag for psykologernes evne til at foretage kritiske vurderinger, eftersom en omfattende konkret viden kan være med til at forbedre psykologernes evne til kritisk at evaluere og dermed forstå de vigtige aspekter ved det konkrete dilemma. Måden hvorpå psykologerne håndterer etiske dilemmaer må dermed tænkes at være forskellig alt efter dilemmaets natur, og derfor afhænger håndteringsprocessen primært af psykologernes erfaring og dømmekraft, der bestemmer hvilke aspekter ved dilemmaet, der er vigtigst at tage hensyn til, og derfor også hvilke teknikker der er bedst egnede som middel til at nå en løsning.

Referenceliste

- Bach, S. K. & Larsen, A. T. (unpub.) Lovgivning og etiks relevans for autoriserede psykologer. Kvalitativt studenterprojekt på Aalborg Universitet, Psykologistudiet, 9. semester, 2014.
- Bachrach, C.A. (2000). Self-Reporting Sensitive Events and Characteristics. In *The Science of Self-Report*. Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah. pp. 101-103).
- Berk, L. E. (2009). *Child Development* (7th ed., pp. 480-523). Boston, MA: Allyn and Bacon.
- Bersoff, D.M. & Bersoff, D.N. (2000). Ethical Issues in the Collection og Self-Report Data. In *The Science of Self-Report*. Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah. pp. 9-24.
- Birkler, J. (2009). *Etisk håndværk* (1. ed., p. 22). København: Munksgaard Danmark.
- Brinkmann, S. (2010). Etik i en kvalitativ verden. In Brinkmann, S. & Tanggaard, L. (Eds.), *Kvalitative metoder* (1. ed., pp. 429-445). København: Hans Reitzels Forlag.
- Carpendale, J. I. M. (2000). Kohlberg and Piaget on Stages and Moral Reasoning. In *Developmental Review* 20, pp. 181–205.
- Christensen, G. (2011). Psykologiens videnskabsteori. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag. pp. 129-156.
- Demuth, C. (2013). Ensuring Quality in qualitative cross-cultural research. In: *Steering the cultural dynamics*. pp. 34-40.
- Evans, J.St.B.T., Over, D.E. & Handley, S.J. (2003). A Theory of Hypothetical Thinking. In *Thinking*. West Sussex, England. John Wiley and sons. pp. 3-21.
- FeldmanHall, O., Mobbs, D., Evans, D., Hiscox, L., Navrady, L. & Dalgleish, T. (2012). What we say and what we do: The relationship between real and hypothetical moral choices. In *Cognition* 123. pp. 434-441.
- Flyvbjerg, B. (2010). Fem misforståelser om casestudiet. In Brinkmann, S. & Tanggaard, L. (Eds.), *Kvalitative metoder* (1. ed., pp. 463-487). København: Hans Reitzels Forlag.

- Gulddal, J. & Møller, M. (1999). Fra filologi til filosofi. I *Hermeneutik En antologi om forståelse*. Gyldendal, Haslev. pp. 9-45.
- Haefffel, G.J. & Howard G.S. (2010). Self-Report: Psychology's Four-Letter Word. In *American Journal of Psychology*. Vol. 123, No. 2 pp. 181–188.
- Jacobsen, B., Tanggaard, L. & Brinkmann, S. (2010). Fænomenologi. In Brinkmann, S. & Tanggaard, L. (Eds.), *Kvalitative metoder* (1. ed., pp. 185-205). København: Hans Reitzels Forlag.
- Kitchener, K. S. (1984). Intuition, Critical Evaluation and Ethical Principles: The Foundation for Ethical Decisions in Counseling Psychology. In *The Counseling Psychologist* 12: 43. pp. 43-55
- Knapp, S., Gottlieb, M. C., Handelsman, M. M. & VandeCreek, L. D. (2013). The Dark Side of Professional Ethics. *American Psychological Association*, 44(6), (pp. 371-377).
- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2009). *Interview*. (2. ed.). København: Hans Reitzels Forlag.
- Langdrige, D. (2007). *Phenomenological Psychology* (pp. 107-128). Edinburgh: Pearson.
- Plous, S. (1993). *The Psychology of Judgement and Decision Making*. McGraw-Hill.
- Rendtorff, J. D. (2011). *Etik for psykologer*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Ricœur, P. (1999) Hvad er en tekst?. I *Hermeneutik En antologi om forståelse*. Gyldendal, Haslev. pp. 238-261.
- Rogerson, M.D., Gottlieb, M. C., Handelsman, M. M., Knapp, S. & Younggren, J (2011). Nonrational Processes in Ethical Decision Making. In *American Psychologist* Vol. 66, No. 7, pp. 614 – 623
- Schaeffer, N.C. (2000). Asking Questions About Threatening Topics: A Selective Overview. In *The Science of Self-Report*. Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, NJ. (pp. 105-121)
- Shafir, E., Simonsen, I. & Tversky, A. (1993). Reason-based choice. In *Cognition*, 49. pp. 11-36

- Shiffman, S. (2000). Real-Time Self-Report of Momentary States in the Natural Environment: Computerized Ecological Momentary Assessment. In *The Science of Self-Report*. Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah. pp. 277-296
- Simon, H.A. (1956) Rational Choice and the Structure of the Environment. In *Psychological review* Vol 63, No. 2. pp. 129-138
- Simon, H.A. (1997) *Models of bounded rationality*. London: Massachusetts Institute of Technology. pp. 295-298.
- Tanggaard, L. & Brinkmann, S. (2010). Kvalitet i kvalitative studier. In Brinkmann, S. & Tanggaard, L. (Eds.), *Kvalitative metoder* (1. ed., pp. 489-499). København: Hans Reitzels Forlag.
- Øvreeide, H. (2013) *Fagetikk i psykologisk arbeid*. (2. ed.) (pp. 11-116). Kristiansand: Cappelen Damm Akademisk.